

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX FAKULTETI

**Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasining 5141500 Milliy
istiqlol g'oyasi, huquq va ma'naviyat asoslari yo'nalishi bo'yicha**
(shifri va ta'lim yo'nalish)
bakalavr darjasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu "Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini
vorislik huquqlari bilan himoya qilish."**

Ilmiy rahbar:

O.Allayarov

Urganch 2013 yil

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

Tarix

(fakultet nomi)

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi

(kafedra nomi)

**“Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini
vorislik huquqlari bilan himoya qilish.”**

(bitiruv malakaviy ish mavzusining nomi)

Bajaruvchi
Rahbar ;

Xudoynazarov Shuxrat
O . Allayarov

Urganch shahri
2013-yil

URGANCh DAVLAT UNIVERSITETI

Tarix

(fakultet nomi)

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi

(kafedra nomi)

BITIRUV MALAKAVIY ISHNI BAJARISH BO'YICHA

TOPSHIRIQLAR REJASI:

Talaba. Xudoynazarov Shuxrat Universitet rektorining «189T 1&»-sonli 25dekabr 2012 yil buyrug'i bilan bitiruv malakaviy ish bajarish uchun "Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini vorislik huquqlari bilan himoya qilish." mavzusi tasdiqlangan.

2. Kafedra majlisining qaroriga binoan. O.Allayarov

bitiruv malakaviy ishini bajarishga rahbar qilib tayinlangan.

3. Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilmasi: Bitiruv malakaviy ish-Kirish, 2 ta bob, 6 ta paragraf, Xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

4. Bitiruv malakaviy ish uchun ma'lumotlar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov asarlaridan, Oliy Majlis palatalari yig'ilishlari materiallaridan, mavzuga oid ilmiy maqola, risola, monografiyalardan, matbuot va internet materiallaridan olindi.

5. Bitiruv malakaviy ishga _____

_____
_____
_____ **ilova qilinadi.**

Bitiruv malakaviy ishni bajarish jadvali

<i>№</i>	<i>Bajarilgan ishning mazmuni</i>	<i>Bajarish muddati</i>
1.	Ishning rejasini tuzish va adabiyotlar izlash.	2012 yil dekabr
2.	Materiallar izlash	2013 yil yanvar
3.	Ishning kirish qismini tayyorlash	2013 yil fevral
4.	I-Bobga oid materiallarni umumlashtirish va taxlil qilish	2013 yil mart
5.	I I-Bobga oid materiallarni umumlashtirish va taxlil qilish	2013 yil aprel
6.	Ishning xulosasini tayyorlash	2013 yil may
7.	Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini tuzish	2013 yil may

Bitiruv malakaviy ish rahbari:

O.Allayarov

Bajaruvchi talaba:

Xudoynazarov Shuxrat

2013 yil «29» dekabr

Topshiriqlar rejasi va jadvali kafedra majlisida 2012 yil tasdiqlandi

(«9»- sonli bayonnoma)

Kafedra mudiri:

dots. O. Abdullaev

_____

(imzo)

**BITIRUV MALAKAVIY ISH BO'YICHA RAHBARINING
MULOHAZALARI**

Talaba: Xudoynazarov Shuxrat

Bitiruv malakaviy ish mavzusi: “Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini vorislik huquqlari bilan himoya qilish.”

Bitiruv malakaviy ish xajmi: 65sahifa

Tushuntirish qismi: 51sahifa

Ilovalar soni: -

Mavzuning dolzarbligi: Mulk egasi mulqdan foydalanish va uni tasarruf etish huquqiga ega. Bu huquqdan u o'zining hayotligida foydalanadi va o'zi vafot etgandan keyingi mulkning taqdirini oldindan belgilashi mumkin.

Qonun xususiy mulk egasi sifatida fuqaroning erki va manfaatlarini hurmat qilib, uning xususiy mulkka bo'lgan huquqlarini muhofaza qiladi.

Xususiy mulk egasi o'z mulkining taqdirini o'zi vafot etgandan so'ng meros (vorislik) huquqi yordamida amalga oshiradi.

«Meros huquqi, — deyiladi Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasida, — qonun bilan kafolatlanadi».

Shu nuqtai nazardan mazkur mavzuni o'rganish muhim hisoblanadi.

Bitiruvchi umumkasbiy va maxsus tayyorgarligining tavsifi: Xukdoynazarov Shuxrat barcha fanlarni to'la o'zlashtirib, ularni amaliyotga qo'llash ko'nikmasiga ega.

Bitiruvchi talabaning mustaqil ishni bajarish layoqati, maxsus adabiyotlardan foydalanish qobiliyati va shaxsiy xususiyatlari Xudoynazarov Shuxrat o'zi mustaqil ishlay oladi, mahsus adabiyotlardan foydalanish qobiliyatiga ega. O'zining mutaxassisligi bo'yicha mustaqil ishlashga layoqatli, yangilikka intiluvchi, tashabbuskor, o'z ustida muntazam ishlaydi. Muomulasi yaxshi, ishga mas'uliyat bilan yondashadi.

Bitiruv malakaviy ishning ijobiy tomonlari. Vasiyat bo'yicha vorislik tushunchasi va shakllari, vasiyatnomani o'zgartirish, bekor qilish asoslarini aniq faktlardan, foydalanilgan xolda har tomonlama chuqur yoritib berilgan.

Bitiruv malakaviy ishga qo'yilgan talablarning bajarilishi darajasi.

Ish to'la talabga javob beradi. Uning materiallarida amaliyotda keng foydalanish mumkin

Bitiruv malakaviy ish rahbari:

O.Allayarov

(f.i.sh.)

2013 yil «25» may

Urganch davlat universiteti

Tarix fakulteti

Milliy istiqlol g'oyasi, huquq va ma'naviyat asoslari yo'nalishining

Bitiruv malakaviy ishiga

T A Q R I Z

Malakaviy ish mavzusi. “Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini vorislik huquqlari bilan himoya qilish.”

Malakaviy ishning hajmi. 12 ming co'zdan iborat

a) tushuntirish qismi varaqlar soni: 51 sahifadan iborat

b) ilovalar soni: _____

Bitiruv malakaviy ish mavzusining dolzarbligi va berilgan topshiriqqa mosligi.

Ishning mavzusi dolzarb, berilgan topshiriqqa mosdir

Bitiruv malakaviy ishning «Kirish» qismida va ilova qilingan materiallarning tarkibi va bajarilish sifati. ishning kirish qismida dolzarbligi, ilmiy o'rganilganlik darajasi, metodologik asosi va muhim manbasi, maqad va vazifalari, amaliy ahamiyati, tarkibiy tuzilishi va xajmi o'z aksini topgan bo'lib, to'la talabga javob beradi.

Malakaviy ishda ilmiy manbalar. Fan-texnika innovatsiya yutuqlari natijalaridan foydalanilganligi. Bitiruv malakaviy ishdi ilmiy adabiyotlardan, innovatsion yutuqlar natijalardan, prezident asarlaridan keng foydalangan.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy-uslubiy va texnik iqtisodiy jihatdan asoslanganligi. Ishda mavzuga oid barcha ma'lumotlar umumlashtirilgan va tahlil qilingan. Ish ilmiy uslubiy va texnik iqtisodiy jihatdan to'la asoslab berilgan. Amaliy ahamiyati ham ko'rsatilgan.

Bitiruv malakaviy ishning ijobiy tomonlari. Berilgan tavsiyalarni ishlab chiqarishda va ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari. Ishda mavzuning ilgari kitoblarda aks ettirilmagan jihatlari ko'rsatib berilgan. Ishning materiallari va tavsiyalardan ta'lim sohasida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'rganishda hamda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda muhim manba sifatida foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishidagi kamchiliklar. Ishda ayrim texnik kamchiliklar va juz'iy orfografik xatolar mavjud. Ular ishning ahamiyatini pasaytirmaydi.

Taqrizchi: _____
(imzo)

UrDU Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi kafedrasi o'qituvchisi
S.Quryazov
(mansabi, ish-joyi, darajasi, f.i.sh.)

2013 yil «31» may

Bitiruv malakaviy ishni DAK tomonidan baholash mezonlari

№	Baholanadigan bo'limlar	Eng yuqori ko'rsatkich ball hisobida
1	BMI ning "Kirish" qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazifalarning yoritilishi	10
2	Ishning asosiy (tushuntirish) qismining Nizom talablariga mos xolda bajarilishi	35
3	"Xulosa" qismida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarning mavjudligi	10
4	Ishni bajarishda mavzuga oid manbaalarning tahlili. Chet el adabiyotlaridan va internet materiallaridan foydalanish	10
5	Ishdagi ilovalarning mavzu mazmuniga mosligi	10
6	Ishni bajarishda grammatika qoidalariga amal qilinganligi	5
7	Himoyaga ish mazmunini bayon qila bilganligi. Savollarga berilgan javoblar darajasi	10
8	BMI mavzusi bo'yicha ilmiy-nazariy seminarlar va konferentsiyalarda ma'ruza (axborot) bilan ishtiroki, maqola (tezis) nashr qilinganligi	10

Eslatma: har bir kafedraning xususiyatlari e'tiborga olingan holda baholash mezonlariga o'zgartirishlar kiritish maqsadga muvofiq.

Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti
 Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishining bitiruvchisi
 Xudoynazarov Shuxrat "Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini vorislik
 huquqlari bilan himoya qilish." mavzusida bajarilgan bitiruv malakaviy ishi DAK
 ning «___» 2013 yil «___iyun» dagi majlisida himoya qilinadi.

**Davlat attestatsiya komissiyasi bitiruv malakaviy ishga quyidagi
 o'zlashtirish ko'rsatkichlarini belgilaydi.**

№	Baholanadigan bo'limlar	Eng yuqori ko'rsatkich ball hisobida	Komissiya belgilagan foiz
1	BMI ning "Kirish" qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazifalarning yoritilishi	10	
2	Ishning asosiy (tushuntirish) qismining Nizom talablariga mos xolda bajarilishi	35	
3	"Xulosa" qismida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalarning mavjudligi	10	
4	Ishni bajarishda mavzuga oid manbaalarning tahlili. Chet el adabiyotlaridan va internet materiallaridan foydalanish	10	
5	Ishdagi ilovalarning mavzu mazmuniga mosligi	10	
6	Ishni bajarishda grammatika qoidalariga amal qilinganligi	5	
7	Himoyaga ish mazmunini bayon qila bilganligi. Savollarga berilgan javoblar darajasi	10	
8	BMI mavzusi bo'yicha ilmiy-nazariy seminarlar va konferentsiyalarda ma'ruza (axborot) bilan ishtiroki, maqola (tezis) nashr qilinganligi	10	
Jami:			

Davlat attestatsiya komissiyasi majlisining qarori:

1. _____

_____ mavzusida bajargan bitiruv malakaviy ish uchun _____ lik o'zlashtirish ko'rsatkichi belgilanish va «_____» deb baholansin.

2. _____

DAK raisi: _____

A'zolari: _____

2013 yil «_____» _____

Urganch davlat universiteti Tarix Fakulteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası

Bitiruv malakaviy ish _____sonli tartib raqam bilan qayd qilindi.

Bitiruv malakaviy ishni bajaruvchining ismi-sharifi: Xudoynazarov Shuxrat

Bitiruv malakaviy ishning mavzusi: "Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini vorislik huquqlari bilan himoya qilish."

Ilmiy rahbar (maslahatchi) ning ismi-sharifi: O. Allayarov

Bitiruv malakaviy ish kafedraning 2013 yil «29» mayda o'tkazilgan majlisi qaroriga muvofiq DAK majlisida himoya qildi.

Bitiruv malakaviy ishga taqrizchi qilib S.Quryazov tayinlandi.

Kafedra mudiri:

dots. O. Abdullaev

Kafedraning bitiruv malakaviy ishni DAK majlisida himoya qilish bo'yicha tavsiyasiga roziman.

Fakultet dekani:

dots. T. Abdullaev

Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası
Milliy istiqlol g'oyasi, huquq va ma'naviyat asoslari yo'nalishi 5141500 ta'lim
bakalavr

Tasdiqlayman
fakultet dekani
dots. T.Abdullaev _____

“ ___ ” _____ 2013 y.

BITIRUV MALAKAVIY ISH BO'YICHA TOPSHIRIQ

Talaba Xudoynazarov Shuxrat

1. Ishning mavzusi: “Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini vorislik huquqlari bilan himoya qilish.”

25-dekabr 2012 yil universitet rektorining 189t 1& sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan.

2. Ishni topshirish muddati: “ ___ ” _____ 2013 y.

3. Mavzu bo'yicha dastlabki ma'lumotlar beruvchi adabiyotlar ro'yxati.

a) Rahmonqulov H. va boshqalar. Xalqaro xususiy huquq. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 2002. -13 b.

b) Rahmonqulov H.R. Fuqarolik huquqining predmeti, metodi va tamoyillari. -T.: TDYuI. 2003.-35 b.

v) Yuldasheva Sh. Vasiylik va homiylik institutlari. G'G' Yosh olimlar to'plami. №1. -T.: TDYuI. 2002. -54-59 b.

g) O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risida Nizom. To'plam. -T.: Adolat. 1999. -76-77 b

4. Ishning maqsadi: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquqlari rolini ko'rsati berish

5. Chizma materiallar ro'yxati: _____

_____

6. Maslahatchilar: _____

_____

Bo'limlar	Maslahatchi F.I.Sh.	Imzo, sana	
		Topshiriq berdi	Topshiriq qabul qildi

Ishga taqriz yozuvchining F.I.Sh., ilmiy darajasi, unvoni: o'qituvchi

S.Quryazov

7. Ilmiy rahbar: Allayarov Omongaldi

BMI bajaruvchi talaba: Xudoynazarov Shuxrot

(F.I.Sh.)

_____ (imzo)

Kafedra mudiri: dots. O. Abdullaev

(F.I.Sh.)

_____ (imzo)

Mavzu: “Fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini vorislik huquqlari bilan himoya qilish.”

REJA:

Kirish	-----15 - 17b
1-bob; Vasiyat bo'yicha vorislik	-----18 – 37b
1.1. Merosning ochilishi va vorislik huquqini amalga oshirish	-----18 – 24b
1.2. Vasiyat bo'yicha vorislik tushunchasi va shakllari	-----24 – 34b
1.3. Vasiyatnomani o'zgartirish, bekor qilish va haqiqiy emas deb topish	-----34 -37b
2-bob; Qonun bo'yicha vorislik	-----37 – 59b
2.1. Vorislikka chaqirilish navbatlari	-----37 – 44b
2.2. Meros qoldiruvchining mehnatga qobilyatsiz boqimlari	-----44 – 50b
2.3. Merosdan majburiy hissa olish huquqlari	-----50 – 59b
Xulosa	-----60 – 62b
Faydalangan adabiyotlar	-----63 – 65b

Kirish

Mavzuning dolzarbligi; Mamlakatimizda juda katta bunyodkorlik ishlari ketmoqda. Bu ishlar iqtisodiy islohatlarni amalga oshirish bilan bevosita bog'liqdir. Bozor munosabatlariga o'tish, iqtisodiyotda xususiy mulkning mavqeini oshirish, xususiy mulkdorlar sinfini shakllantirish, tadbirkorlik faoliyatiga keng yo'l ochib berish, bozor infratuzilmasi institutlarini tashkil etish, raqobat muhitini shakllantirish, tadbirkorlik faoliyati sub'ektlari huquq va majburiyatlarini himoya qilish ayni kunda dolzarb masalalar hisoblanadi.

Vorislik huquqi fuqarolik huquqining ajralmas va yakunlovchi qismi hisoblanib, fuqarolarning xususiy mulk huquqi bilan chambarchas bog'langan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasida ko'rsatib o'tilganidek, xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz, va davlat himoyasida bo'lib, mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkin.

Mulk egasi mulqdan foydalanish va uni tasarruf etish huquqiga ega. Bu huquqdan u o'zining hayotligida foydalanadi va o'zi vafot etgandan keyingi mulkning taqdirini oldindan belgilashi mumkin.

Qonun xususiy mulk egasi sifatida fuqaroning erki va manfaatlarini hurmat qilib, uning xususiy mulkka bo'lgan huquqlarini muhofaza qiladi.

Xususiy mulk egasi o'z mulkining taqdirini o'zi vafot etgandan so'ng meros (vorislik) huquqi yordamida amalga oshiradi.

«Meror huquqi, — deyiladi Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasida, — qonun bilan kafolatlanadi».

Vorislik huquqi fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini qo'riqpash bilan bog'langan bo'lib, ularning o'z mulkiga nisbatan tasarruf etish huquqini hech qanday to'siqsiz, nafaqat o'zining hayotligida, shuningdek, vafot etgan taqdirda ham amalga oshirilishini qonun ta'minlaydi.

Insonning so'nggi xohish-irodasini ifoda etadigan huquqiy hujjat vasiyatnoma

hisoblanadi. Vasiyatnomada inson o'zining so'nggi istagini bayon etadi va shu orqali undan qolayotgan mol-mulk va boshqa huquqlarning yuridik taqdirini belgilaydi. Bunday tasarruf etish bir vaqtning o'zida ham huquqiy, ham ma'naviy mazmunga ega bo'ladi. Birinchi vaziyatda vasiyatnoma orqali shaxs o'zining butun umri davomida mehnati va aqliga tayanib topgan mol-mulki, pul mablag'i, uy-joyini o'zidan keyin kimga qoldirib ketishini belgilab ketsa, ikkinchi vaziyatda vasiyatnoma farzandlar va yaqin kishilarga so'nggi vidolashuv so'zi bo'lib hisoblanadi. Shu bilan birga vasiyatnoma kelgusida vujudga kelishi mumkin bo'lgan qarindoshlar, aka-ukalar, opa-singillar, ota yoki ona bilan farzandlar o'rtasidagi huquqiy nizolarning oldini olish vositasi hisoblanishi bilan ham xarakterlidir.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi; Bu mavzu bo'yicha ko'pgina olimlarimiz tadqiqot ishlarini olib borganlar. Jumladan R.Muhamedov, T.Kachergina, I.Bobaqulov, M.Abdusalomov, M.Braginskiy, V. Vitryanskiy, I.Zakirov, M. Raxmoqulov, T. Umarov, V. Chjen, N. Egamberdieva, V.Ergashev, O. Oqyulov va M. Baratovlar o'zlarini bir nechta asarlari va tadqiqotlarida vorislik va meros qoidalari, noloyiq merosxo'rlarni merosdan chetlashtirish, vasiyatnomaning shakllari, qonun bo'yicha vorislik, vorislikka chaqirilish navbatlari va merosni taqsimlaanishi asoslari haqida ma'lumot berganlar va muammolarni yoritib berganlar.

Bitiruv malakaviy ishning maqsadi; Fuqarolik huquqida vorislik va meros tushunchalari, merosning ochilishi va vorislik huquqining amalga oshirilishi, meros huquqining ob'ektlari va sub'ektlari, notarial tasdiqlangan vasiyatnomalar va ularga tenglashtirilgan vasiyatnomalar, merosdan majburiy hissa olish huquqi, meros mulkini egasiz deb topish, noloyiq merosxo'rlarni merosdan chetlashtirish asoslarini ilmiy – nazariy hamda amaliy jihatdan yoritib berish.

Bitiruv malakaviy ishning vazifalari;

- 1.Vorislik va meros tushunchalarini taxlil qilish.
- 2.Merosning ochilishi va vorislik huquqini amalga oshirish tamoyillarini taxlil qilish.
- 3.Vasiyat bo'yicha vorislik tushunchalarini o'rganish va taxlil qilish.
- 4.Qonun bo'yicha vorislik tushunchalarini o'rganish va taxlil qilish.

5.Merosni egallash va taqsimlash tamoyillarini taxlil qilish.

Ishning amaliy ahamiyati; Ishning amaliy ahamiyati shundaki, mulk egasi o'z mulqdan, o'zi hoxlaganday foydalanishi va uni tasarruf etish huquqiga egaligi. Bu huquqdan u o'zining hayotligida foydalanishi va o'zi vafot etgandan keyingi mulkning taqdirini ham oldindan belgilashi muhim ahamiyat kasb etadi. Qonun xususiy mulk egasi sifatida fuqaroning erki va manfaatlarini hurmat qilib, uning xususiy mulkka bo'lgan huquqlarini muhofaza qilishini, xususiy mulk egasi o'z mulkining taqdirini o'zi vafot etgandan so'ng vorislik huquqi yordamida amalga oshirishi mumkinligini belgilaydi va talabalarni bu boradagi huquqiy bilimni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bitiruv malakaviy ishning tarkibi. Bitiruv malakaviy ish ikki bobdan iborat bo'lib, Birinchi bob “ Vasiyat bo'yicha vorislik ” deb nomlanib bu bobda Merosning ochilishi va vorislik huquqini amalga oshirish tartibi,vasiyat bo'yicha vorislik tushunchasi va shakllari, vasiyatnomani o'zgartirish, bekor qilish tartibi va vasiyatnomani haqiqiy emas deb topish asoslari haqida so'z yuritiladi. Ikkinchi bob “ Qonun bo'yich vorislik ” deb nomlanib, bu bobda vorislikka chaqirilish navbatlari, meros qoldiruvchining mehnatga qobilyatsiz boqimlari va merosdan majburiy hissa olish huquqlari to'g'risida so'z yuritiladi.

1.1. Merosning ochilishi va vorislik huquqini amalga oshirish

Vorislik huquqi fuqarolik huquqining ajralmas va yakunlov-chi qismi hisoblanib, fuqarolarning xususiy mulk huquqi bilan chambarchas bog'langan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasida ko'rsatib o'tilganidek, xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz, va davlat himoyasida bo'lib, mulkdor faqat qonunda nazar-da tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkin.

Mulk egasi mulqdan foydalanish va uni tasarruf etish huquqiga ega. Bu huquqtsan u o'zining hayotligida foydalanadi va o'zi vafot etgandan keyingi mulkning taqtsirini oldindan belg'ilashi mumkin.

Qonun xususiy mulk egasi sifatida fuqaroning erki va man-faatlarini hurmat qilib, uning' xususiy mulkka bo'lgan huquqla-rini muhofaza qiladi.

Xususiy mulk egasi o'z mulkining taqtsirini o'zi vafot etgan-dan so'ng meros (vorislik) huquqi yordamida amalga oshiradi.

«Meros huquqi, — deyiladi Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasida, — qonun bilan kafolatlanadi».

Vorislik huquqi fuqarolarning mulkiy huquq va manfaatlarini qo'riqpash bilan bog'langan bo'lib, ularning o'z mulkiga nisbatan tasarruf etish huquqini hech qanday to'siqsiz, nafaqat o'zining hayotligida, shuningdek, vafot etgan taqtsirda ham amalga oshirilishini qonun ta'minlaydi.

Xususiy mulk egasi o'zi vafotidan keyin mulkini kimga o'tishi masalasini vorislik huquqi asosida hayotligida hal qiladi.

Shuning bilan xususiy mulk huquqini mustahkamlash, mulk-ning ko'payishi va rivojlanishini ta'minlash yo'li bilan meros-xo'rlarning boyishiga va yashash sharoitlarining yaxshilanishiga ko'maklashadi.

O'zbekiston fuqarolari, ularning ijtimoiy ahvoli, mulkiy boyligi, millati va diniy e'tiqodi, jinsi va turarjoyi, o'troq-ligi va xizmat vazifasidan qati nazar, barchasi bab-baravar vorislik huquqidan foydalanadilar.

Ammo fuqarolarning hamma huquq va majburiyatlari ham ular vafot etganlaridan

keyin o'z kuchini saqiyab qolmaydi, ayrimlari bekor bo'ladi. Faqatgina vafot etgan shaxs hayotligida undan boshqa shaxsga o'tishi mumkin bo'lgan har qanday huquq va majburiyat merosning tarkibiga kirishi mumkin. Vafot etganning shaxsi bilan bog'liq bo'lgan huquq va majburiyatlari meros tarkibiga kirmaydi va boshqalarga o'tmaydi.

Qonun fuqarolarning xususiy mulk huquqini meros huquqi bilan bevosita bog'laydi, uni boshqa mulk shakllari bilan birga bab[^]baravar himoya qiladi.

O'zbekistoy fuqarolik qonunchiligida meros huquqi meros- , ning ochilishi, uni himoya qilish, meros olish huquqiga ega bo'lgan shaxslar, meros tarkibi va ularni saqlash, boshqarish, qo'riqlash va tasarruf qshshsh, merosxo'rlarga o'tish tartibi va shartlarini belgilab beruvchi huquqiy normalar yig'indisidan iboratdir.

Meros huquqi meros qoldiruvchining o'z mulkiga nisbatan va-fotidan keyingi xohish-irodasini, shu bilan birga, uning hayot-lik vaqtida meros qoldirilayotgan mol-mulkka nisbatan bo'lgan munosabatini vasiyatnoma rasmiylashtirish yo'li bilan tartibga soladi.

Vorilik — ijtimoiy munosabatlarning alohida bir turi hisoblanib, mol-mulkning yoki mulkka bo'lgan huquq va majbu-riyatlarining bir shaxsdan (meros qoldiruvchidan) ikkinchi shaxsga (merosxo'rlarga) o'tishi bilan bog'liq. Shuning uchun ham u, hamma-dan avval, iqqisodiy hodisa bo'lib vujudga keladi, iqtisodiy munosabat sifatida vafot etgan shaxs mulkining yoki mulkka bo'l-gan huquq va majburiyatlarining merosxo'rlarga o'tishini belgi-laydi. Bu munosabatlar fuqarolik qonunchiligi qoidalariga aso-san tartibga solinadi.

Meros tarkibiga ashyolargina kirmasdan, balki meros qoldi-ruvchining boshqa jismoniy va yuridik shaxslarga nisbatan bo'l-gan har xil qonuniy talablari ham kiradi. Masalan, meros qol-diruvchining olishi lozim bo'lgan, lekin ololmay qolgan ish ha-qi, mualliflik haqiga bo'lgan huquqi va boshqalar.

Meros tarkibiga faqatgina talab qilish huquqi emas, balki meros qoddiruvchining

1 O'zbek Sovet Ensiklopediyasi. T. 3. 114-bet.

2 B. S. Aptimonov, K. A. Grave. Sovetskoe nasledstvennoe pravo. M. 1955 y., 46-bet.

mulkiy majburiyatlari ham kiradi.

Demak, vorislik deganda mulkiy huquq va majburiyatlarning, ayrim hollarda nomulkiy huquq va majburiyatlarning ham vafot etgan shaxsdan qonunda yoki vasiyatnomada ko'rsatilgan shaxslarga belgilangan shart va tartibda o'tishi tushuniladi.

Meros qoldiruvchining qonunga muv'fiq o'z erki bilan belgilab qo'yilgan shart va tartibdagi vorislik vasiyat bo'yicha vorislik deyiladi.

Agar meros qoldiruvchi o'z xususiy mulkining o'zi vafot etgan-dan keyingi taqtsirini belgilab qo'ymagan bo'lsa, vorislik qonun bo'yicha amalga oshiriladi.

Demak, qonunda belgilab qo'yilgan yoki vasiyatnomada maxsus ko'rsatilgan meros qoldiruvchining huquq va majburiyatlarini o'z zimmasiga olgan shaxslar — voris, ya'ni merosxo'r hisoblanadi-lar.

Merosxo'r bo'lish shaxsning fuqaroligiga yoki muomala layoqatiga bog'liq emas.

FKning 1118-moddasiga asosan meros ochilgan paytda hayot bo'l-gan fuqarolar, shuningdek, meros qoldiruvchining hayotligida ho-mila holidan bo'lgan va meros ochilgandan keyin tirik tug'ilgan bolalari qonun bo'yicha merosxo'r xisoblanib, vasiyat bo'yicha ham merosxo'r bo'lishlari mumkin.

Jismoniy shaxs bilan bir qatorda, yuridik shaxslar ham, shu jumladan, davlat va uning organlari, jamoat tashkilotlari, fu-qarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari ham vasiyat bo'yicha merosxo'r bo'la oladilar.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1112-mod-dasiga asosan vorislik ikki asosda vujudga keladi. Birinchidan, qonun bo'yicha va ikkinchidan, vasiyat bo'yicha.

Mulk egasi o'ziga tegishli bo'lgan xususiy mulkning taqdirini vasiyat bo'yicha hal qilmagan va o'zi vafot etgandan keyin uning ma'lum bir shaxs tomonidan tasarruf qilishini belgilamagan hollarda qonun bo'yicha vorislik vujudga keladi

Bundan tashqari, qonun bo'yicha vorislik: birinchidan, vasiyat-noma qisman yoki butunlay haqiqiy emas deb topilgan hollarda; ikkinchidan, meros mulkning hammasi vasiyat qilinmasdan qolgan taqtsirda, vasiyat qilinmagan qismiga; uchinchidan,

vasiyat bo'yicha merosxo'r meros ochilgandan keyin merosni qabul qilmasdan va-fot etgan bo'lsa; to'rtinchidan, vasiyat bo'yicha merosxo'r merosni olishdan bosh tortgan yoki undan voz kechgan hollarda vujudga keladi.

Merosning ochilish joyini aniqlash bilan meros mulkni qo'-riqlash, uni boshqarish, qonunda belgilangan tartibda merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvoynoma beradigan notarial idorasini aniqlash, kreditorlarning talablarini ko'rib, hal qiladigan idoralarni belgilash va boshqa meros ochilish joyi bilan bog'liq masalalarni to'g'ri hal qilish ta'minlanadi.

«Fuqaroning doimiy yoki asosan yashab turgan joyi, — deyiladi FKning 21-moddasida, — uning yashash joyi xisolanadi. Un to'rt yoshga to'lmagan voyaga etmaganlarning (kichik yoshdagi bolalar-ning) yoki vasiylikda bo'lgan fuqarolarning qonuniy vakillari — ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki vasiylari yashaydigan joy voyaga etmaganlar yoki vasiylikda bo'lgan fuqarolarning yashash joyi hisoblanadi».

FKning 1117-moddasda meros qoddiruvchining oxirgi doimiy yashab turgan joyi merosning ochilish joyi deb belgilangan.

Agar meros qoddiruvchining oxirgi yashab turgan joyi no-ma'lum bo'lsa, uning ko'chmas mulki yoki uning asosiy qismi turgan joy, ko'chmas mulki bo'lmagan taqtsirda, ko'char mulkining asosiy qismi turgan joy meros ochilgan joy hisoblanadi.

Demak, meros qoddiruvchining mulki bir necha joyda joylashgan taqdirda, meros ochilgan joy bo'lib, uning asosiy qismi turgan joy sanaladi.

Fuqarolarning qonun bilan taqiqlanmagan barcha mulki va mulkka bo'lg'an huquq va majburiyatlari xususiy mulk sifatida merosning ob'ekti bo'lib hisoblanadilar.

FKning 209-moddasiga asosan, qonun bilan man etilgan ayrim ashyolardan tashqari har qanday molmulk xususiy mulk bo'lishi mumkin.

«Mulkchilik to'g'risida»gi 1990 yil 31 oktyabrda qabul qilingan qonun'ning 7-moddasida: «Uy-joylar, dala hovlilar, bog' uylari, er uchastkalaridagi dov-daraxtlar, uy hayvonlari, transport vositalari, pul mablag'lari, uy-ro'zg'or va shaxsiy iste'mol buyumlari, shaxsiy yordamchi xo'jalikni yuritish, bog'dorchilik, polizchilik uchun

O. S. Yoffe. Sovetskoe fjdanskoe pravo. T. 3. M. 1965 y., 308-bet.

kerayush mol-mulklar,

ishlab chiqarilgan mahsulotlar, shu-ningdek, iste'molga mo'ljallangan boshqa mol-mulk fuqarolar mulki bo'lishi mumkin», — deyilgan.

Fuqarolarning mol-mulkni umrbod meros qilib olish huquqi e'tirof etiladi va qonun bilan muhofaza qilinadi. Meros qoldiruvchiga tegishli bo'lgan xususiy mulk huquqi (FKning 207-211-moddalari), kredit muassasalarida saqlanayotgan omonatlarga bo'lgan huquq, shuningdek, mulk bilan bog'liq bo'lgan ayrim nomulkiy huquq va majburiyatlar ham meros

huquqining ob'ekti sifatida meros mulk tarkibiga kirishi mumkin.

Xususiy mulk huquqi asosida fuqarolarga tegishli bo'lgan korxonalar (FKning 1152-moddasi), shuningdek, meros huquqi bo'yicha vorislarga o'tishi mumkin bo'lgan mulkiy va ayrim nomulkiy huquqlar jumlasiga majburiyatlardan kelib chiqadigan talab qilish huquqi (FKning 234-moddasi), intellektual mulk ob'ekt-lari bo'lgan shaxsiy nomulkiy va mulkiy huquqgar (FKning 1033-moddasi), kashfiyotchilik, ixtirochilik va mualliflik faoliyati-dan kelib chiqadigan mulkiy huquqlar ham meros mulkning ob'ekti bo'lishlari mumkin.

FKning 1114-moddasiga asosan, umumiy birgalikdagi mulk ishtirokchisi umumiy mol-mulkka bo'lgan huquqdagi o'z ulushini vasiyat qilishga haqli.

Umumiy birgalikdagi mulk ikki yoki undan ortiq shaxsning egaligida bo'lgan mol-mulk bo'lib, bu mulk ularga umumiy mulk huquqi asosida tegishli bo'ladi. Bunday mol-mulk mulkdorlardan har birining mulk huquqidagi ulushi aniqlanib qo'yilgan, ya'ni ulushli mulk yoki bunday ulushlar aniqlab qo'yilmagan, ya'ni bir-galikdagi mulk holida umumiy mulk bo'lishi mumkin (FKning 216-moddasi).

Masalan, er va xotinning nikoh davomvda qurgan uy-joyga bo'lgan huquqi. Vasiyatnoma er yoki xotin tomonidan birgalikdagi umumiy mulk uy-joyga bo'lgan huquqdagi ulushga qoldirilganda, agar bu ulush aniklanmagan bo'lsa, uy-joyning teng yarmiga bo'lgan huquq meros ob'ekti bo'ladi. Ammo er va xotin hayotligida uy-joydagi o'z ulushlariga nisbatan mulk huquqini belgilab olgan bo'lishlari mumkin. «Notariat to'g'risida»gi qonunning 62;modda-siga asosan, er-xotinning yozma arizasiga muvofiq, ulardan biriga yoki har ikkalasiga nikoh davomida ortgirilgan

umumiy mol-mulkdagi ulushga bo'lgan mulk huquqi to'g'risida guvohnoma berilishi mumkin. Bunday hollarda guvohnomada belgilab berilgan mulk meros huquqining ob'ekti tarkibiga kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan Er kodeksi'ning 19-moddasiga asosan, respublika fuqarolariga dehqon xo'jaligi yuritish, yakka tartibda uy-joy qurish, kollektiv bog'dorchshshk va uzumchilik olib bo-rish, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa hollarda meros qilib qoddiriladigan umrbod egalik qilish uchun er uchastkalari olish huquqi berilgan. Fuqarolarning erga egalik qilib qoldiradigan umrbod egalik qilish huquqi meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqiga doir davlat hujjati bilan tasdiqlanadi. Bu er uchastkalari meros huquqining ob'ek-ti bo'ladi.

Meros qoldiruvchining shaxsi bilan bog'liq bo'lgan quyidagi huquq va majburiyatlar meros mulk tarkibiga kirmaydi va meros huquqining ob'ekti bo'lmaydi:

1) yuridik shaxs hisoblangan har qanday tijorat tashkilotla-ri, kooperativ va boshqa jamoat tashkilotlariga va birlashmala-riga bo'lgan a'zolik huquqi hamda ular faoliyatida ishtirok etish huquklari;

bu tashkilotlarda mulkdan foydalanish huquqi ularda a'zo bo'lib turish huquqidan kelib chiqadi, shu tufayli bu huquqni na qonun va na vasiyat bo'yicha meros qilib qoldirib bo'ladi. Bu tashkilotlarning faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlarida yoki shartnoma va nizomlarda boshqacha hol

ko'rsatilgan bo'lsa, meros huquqi tatbiq qilinishi mumkin;

2) majburiyatlarni yoki shartnomalarni bajarish jarayonida meros qoldiruvchining hayoti va sog'lig'iga etkazilgan zararni qop-lash uchun to'lanadigan tovonni (FKning 1005-moddasi) undirish huquqi ham meros qoldiruvchining shaxsi bilan bog'liq bo'lgani sababli meros ob'ekti bo'lolmaydi. Ammo meros qoldiruvchi hayot-ligida unga etkazilgan zararni qoplash hisobidan olishi lozim bo'lgan, lekin vafoti munosabati bilan ololmay qolgan summa meros tarkibiga kiradi va u umumiy tartibda vorislarga o'tadi;

3) aliment majburiyati tufayli vujudga kelgan huquq va majburiyatlar, chunonchi, voyaga etmagan yosh bolalariga ta'minot berish majburiyati, mehnatga layoqasiz, yordamga muhtoj shaxslarga ta'minot berish majburiyati, boshqalarga zarar etkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar, boquvchisi vafot etganligi munosabati bilan etkazilgan zararni to'lash majburiyati va boshqa shaxsiy huquq va majburiyatlar meros tarkibiga kirmaydi;

4) maxsus qoidalarga asosan, mehnat va ijtimoiy ta'minot to'g'risidagi qonun hujjatlari asosida pensiya, nafaqa va boshqa to'lovlar olish huquqi hamda boshqa mulkiy huquqlar bilan bog'liq bo'lmagan shaxsiy nomulkiy huquqdar meros ob'ekti bo'lmaydi va ular meros tarkibiga kirmaydi; bular quyidagilardan iborat:

a) ijtimoiy ta'minot yo'li bilan nogironlarga tekinga berilgan engil avtomashinalarning aynan o'ziga bo'lgan huquq meros ob'ekti bo'lmaydi va meros mulk sifatida merosxo'rlarga o'tmaydi;

imtiyozli huquqdan foydalanib, qiymatining bir qismi to'lab olingan engil avtomobil tasarrufida bo'lgan shaxs vafot etgan-da, ijtimoiy ta'minot organlari tomonidan bu mulk sotilib, meros qoddiruvchiga tegishli summasi uning merosxo'rlariga beriladi; merosxo'r tegishli summani to'lab, bu mulkni o'ziga qoddirishi ham mumkin;

b) mehnat qonunlari asosida vaqtincha mehnat qobiliyatini yo'qotgani uchun nafaqa olish huquqi yoki nogironlik uchun pensiya olish huquqi, homiladorlik va qaramog'ida bo'lgan yosh bolalari uchun olinadigan boshqa har qanday nafaqalarga bo'lgan huquq, agar u meros qoddiruvchining shaxsi bilan bog'liq bo'lsa, meros tarkibiga kirmaydi va hokazolar.

1.2. Vasiyat bo'yicha vorislik.

O'zbekiston Respublikasi Asosiy Qonuni (Konstitutsiya-si)ning 54-moddasi fuqarolarga o'zining mulkiga o'z xohishicha egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishni erkin amalga oshirish huquqini beradi.

Bu huquq har bir fuqaroga o'ziga tegishli bo'lgan shaxsiy va xususiy mulkini, mulkka bo'lgan huquq va majburiyatlarini o'zi vafot etganidan so'ng tasarruf etish bo'yicha xohish-irodasini ifoda etadigan farmoyish qoldirishni erkin tarzda amalga

O'zbekistonning yangi qonunlari, 19-son. T., «Adolat» nashriyoti, 1998 yil, 18-bet

oshirishga imkon beradi. Bunday farmoyish vasiyatnoma deb ataladi.

Vorislik — ijtimoiy munosabatlarning alohida bir turi hisoblanib, mol-mulkning yoki mulkka bo'lgan huquq va majbu-riyatlarning bir shaxsdan (meros qoldiruvchidan) ikkinchi shaxsga (merosxo'rlarga) o'tishi bilan bog'liq. Shuning uchun ham u, hamma-dan avval, iqqisodiy hodisa bo'lib vujudga keladi, iqtisodiy munosabat sifatida vafot etgan shaxs mulkining yoki mulkka bo'l-gan huquq va majburiyatlarining merosxo'rlarga o'tishini belgi-laydi. Bu munosabatlar fuqarolik qonunchiligi qoidalariga aso-san tartibga solinadi.

Demak, vorislik huquqi vafot etgan shaxsning xususiy mulki-ni, mulkiy huquq va majburiyatlarini boshqa shaxslarga, ya'ni merosxo'rlarga o'tish shartlari va tartibini belgilab beruvchi hu-quqiy normalar yig'indisidan iboratdir.

Vorislik huquqi meros huquqining bir qismi sifatida meros tarkibiga kirgan mol-mulk, mulkiy huquq va majburiyatlarning qonunda belgilab qo'yilgan hamda vasiyatnomada meros qoldiruvchy tomonidan ko'rsatilgan shaxslarga qonunda nazarda tutilgan yoki meros qoldiruvchi tomonidan belgilangan shart va tartibda o'gash qoidalarini o'z ichiga oladi.

Vorislik huquqi vafot etgan (meros qoldiruvchi) shaxs mulki-ning vorislarga o'tish bilan bog'liq bo'lgan huquqiy normalar yig'indisidan iboratdir'.

«Vorislik huquqi, — deb yozadi B. S. Antimonov va K. A. Grave, — fuqarolar vafot etganda ularning ma'lum bir huquq va majburiyatlarining boshqa shaxslarga o'tishini belgilab beruvchi fuqarolik huquqiy normalar yig'indisidan iboratdir»2.

Demak, vorislik huquqi meros huquqi mazmunini to'la o'z ichiga olmasdan, balki uning bir qismini, faqatgina meros mulkning vorislarga o'tish sharti va tartibini belgilaydi, xolos.

Meros tarkibiga ashyolargina kirmasdan, balki meros qoldi-ruvchining boshqa jismoniy va yuridik shaxslarga nisbatan bo'l-gan har xil qonuniy talablari ham kiradi. Masalan, meros qol-diruvchining olishi lozim bo'lgan, lekin ololmay qolgan ish ha-qi, mualliflik haqiga bo'lgan huquqi va boshqalar.

Meros tarkibiga faqatgina talab qilish huquqi emas, balki meros qoddiruvchining mulkiy majburiyatlari ham kiradi.

Demak, vorislik deganda mulkiy huquq va majburiyatlarning, ayrim hollarda nomulkiy huquq va majburiyatlarning ham vafot etgan shaxsdan qonunda yoki vasiyatnomada ko'rsatilgan shaxslarga belgilangan shart va tartibda o'tishi tushuniladi.

Meros vorislik huquqi asosida qonunda belgilangan yoki meros qoldiruvchi belgilagan tartibda va shartlarda tegishli shaxslarga — qonun bo'yicha merosxo'rlarga yoki vasiyat bo'yicha merosxo'r-larga o'tishi lozim bo'lgan mulkiy huquq va majburiyatlardan yoki nomulkiy huquq va majburiyatlardan iborat bo'lib, uning meros qoldiruvchidan merosxo'rlarga o'tish tartibini vorislik huquqi belgilaydi. Vafotidan keyin vorislik huquqi asosida mol-mulki yoki mulkka bo'lgan huquq va majburiyatlari boshqa shaxslarga o'tadigan shaxslar meros qoldiruvchi bo'lib sanaladilar. Meros qoldiruvchi o'zining xususiy mulkini, mulkka bo'lgan huquq va majburiyatlarini o'zi vafot etgandan keyin tasarruf etish huquqining kimga o'tishini amaldagi qonunlar asosida belgilab ko'yish bo'yicha far-moyish berish huquqiga ega. Uning bu huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 54-moddasida belgilangan: «Mulkdor mulkiga o'z xohishicha egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi», — degan qoidadan kelib chiqadi.

Meros qoldiruvchining qonunga muvofiq o'z erki bilan belgilab qo'yilgan shart va tartibdagi vorislik vasiyat bo'yicha vorislik deyiladi¹.

Agar meros qoldiruvchi o'z xususiy mulkining o'zi vafot etgandan keyingi taqdirini belgilab qo'ymagan bo'lsa, vorislik qonun bo'yicha amalga oshiriladi.

Demak, qonunda belgilab qo'yilgan yoki vasiyatnomada maxsus ko'rsatilgan meros qoldiruvchining huquq va majburiyatlarini o'z zimmasiga olgan shaxslar — voris, ya'ni merosxo'r hisoblanadilar.

Merosxo'r bo'lish shaxsning fuqaroligiga yoki muomala layoqati² ga bog'liq emas. FKning 1118-moddasiga asosan meros ochilgan paytda hayot bo'lgan fuqarolar, shuningdek, meros qoldiruvchining hayotligida homila holida bo'lgan va meros ochilgandan keyin tirik tug'ilgan bolalari qonun bo'yicha merosxo'r xisoblanib,

1 O'zbek Sovet Entsiklopediyasi. T. 3. 114-bet.

2 B. S. Aptimonov, K. A. Grave. Sovetskoe nasledstvennoe pravo. M. 1955 y., 46-bet.

vasiyat bo'yicha ham merosxo'r bo'lishlari mumkin.

Jismoniy 1paxs bilan bir qatorda, yuridik shaxslar ham, shu jumladan, davlat va uning organlari, jamoat tashkilotlari, fu-qarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari ham vasiyat bo'yicha merosxo'r bo'la oladilar.

Ammo meros mulkning taqtsirini hal qilish vasiyat bo'yicha amalga oshirilishi lozim bo'lgan hollarda, meros qoldiruvchi, al-batga, to'la muomala layoqatiga ega bo'lishi shart.

Meros qoldiruvchi vafot etgan paytda hayot bo'lmagan, qonun bo'yicha vorislar doirasiga kirgan shaxslarning hissalarini, odat-da, takdim qilish huquqi bo'yicha ularning vorislariga o'tadi.

Demak, vorislik huquqining vazifasi vafot etgan shaxsning mulkiy huquq va majburiyatlarini boshqa shaxslarga, merosxo'r-

larga o'tishini qonun bilan belgilangan tartibda ta'minlashdan iborat. Shunday qilib, shaxs o'z xususiy mulkining o'zi vafot etgandan keyingi" taqtsirini o'zi hayotligida belgilash, merosning ochilishi, merosxo'rlar doirasini aniklash, merosni saqlash, muhofaza qilish va boshqarish, merosni taqsimlash, merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berish, [tserosdan voz kechish, meros mulkdan qilinadigan xarajatlar, merosni egasiz deb topish va boshqa meros mulk bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalarini nazarda tutgan meros huquqini amalga oshirishning huquqiy kafolati — meros huquqi institutini tashkil etadi.

Vasiyatnoma o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Birinchiidan, vasiyatnoma vasiyat qoldiruvchining shaxsi bilan bevosita bog'liq. Vasiyatnoma fuqaroning shaxsiy farmoyishi hisoblanib, shaxsan vasiyat qoldiruvchi tomonidan tuzilishi kerak. Boshqa shaxslar tomonidan ishonchnomaga asosan yoki vakil orqali, hatgo qonuniy vakillar tomonidan ham vasiyatnoma tuzilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Ikkinchiidan, vasiyatnoma bir tomonlama bitim hisoblanadi va FKning bitimlar to'g'risidagi qoidalariga to'la bo'ysunadi.

Uchinchiidan, o'z erki bilan o'z mulkini vasiyat qilib qoldirish huquqi — vasiyat

O. S. Yoffe. Sovetskoe fjdanskoe pravo. T. 3. M. 1965 y., 308-bet.

qilish erkinligi faqatgina to'la muomala layoqatiga ega bo'lgan fuqarolarga berilgan. Muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o'zlarining mol-mulkklarini vasiyat qilib qoldirolmaydilar.

Vasiyat qoldiruvchining muomala layoqati vasiyatnoma tuzilgan vaqt bilan belgilanadi.

Vasiyatnomaning haqiqiyliigi ham uning tuzilgan vaqgida aniqlanadi.

To'rtinchidan, vasiyatnoma, albatta, qonunda belgilangan shaklda va tartibda tuzilishi va faqat qonun bilan huquq berilgan mansabdor shaxslar tomonidan guvohlantirilgan bo'lishi shart.

Vasiyat qoldiruvchi faqatgina o'ziga tegishli bo'lgan mulkni vasiyatnomaga kiritishi mumkin. Shuning bilan birga, o'ziga tegishli bo'lgan mulkiy huquq va majburiyatlarni, meros ochilish paytida unga tegishli bo'lgan yoki tegishli bo'lish ehtimoli bo'lgan mulkiy huquq va majburiyatlarni ham vasiyat qilishi mumkin.

«Vasiyatnomani tasdiqlab berishda, — deyiladi «Notariat to'g'-risida»gi qonunning 45-moddasida, — vasiyat qiluvchidan uning vasiyat qilinayotgan mol-mulkka bo'lgan huquqini tasdiqlovchi dalillarni taqdim etish talab qilinmaydi». Chunki vasiyatnomada ko'rsatilgan mulk yoki unga bo'lgan huquq va majburiyat vasiyat qilinayotgan paytda vasiyat qoldiruvchiga tegishli bo'lmagan bo'lishi, lekin qeyinchalik unga tegishli bo'lishi ehtimolini hisobga olib, kursatilgan mol-mulk yoki unga bo'lgan huquq meros ochilgan paytga kelib unga o'tsa, vasiyatnomadagi farmoyish haqiqiy hisoblanadi.

Meros qoldiruvchi FKning 1120-moddasiga asosan fuqaro o'zi-ning qonun bilan man etilmagan har qanday mol-mulkini va mulkka bo'lgan huquq av majburiyatlarning barchasini yoki uning muayyan bir qismini, shu jumladan, uy-ro'zg'or buyumlari va ji-hozlarini ham vasiyat qilib qoddirishga haqqi.

Agar vasiyat qoldiruvchi vasiyatnomada o'zining barcha mulkini vasiyat qilish haqida farmoyish bergan bo'lsa, uning hamma mul-ki, shu jumladan, uy-ro'zg'or buyumlari va ji-hozlari ham vasiyat bo'yicha merosxo'rlarga o'tadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 12 aprel qarori bilan tasdiqlangan. To'plam. -T.: Adolat. 1999. -5-61 b

Vasiyatnomada mol-mulkning bir qismi vasiyat qilingan taq-dirda, uning qolgan qismi qonun bo'yicha vorislarga o'tadi. Bun-day holda vasiyat qoldiruvchi uy-ro'zg'or buyumlari va jihozlari haqida alohida, ularning vasiyat bo'yicha kimga o'tishini ko'rsati-shi shart. Vasiyat bo'yicha meros qoldiruvchining faqatgina mulkiy huquqdari o'tadi, mulkiy majburiyatlar esa FKning 1155-moddasi tartibida meros qiymati hisobidan hamma talablardan oldin im-tiyozli ravishda qondirilishi lozim.

Vasiyat qoldiruvchi o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulkning hamma-sini yoki uning muayyan bir qismini xohlagan bir yoki bir necha shaxslarga vasiyat qilib qoldirishi mumkin. Vasiyatnoma qonun bo'yicha merosxo'rlar doirasiga kiradigan, shuningdk, kirmaydigan shaxslarga, shu bilan birga, davlatga, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga yoki boshqa yuridik shaxslarga ham berili-shi mumkin.

Vasiyat qoldiruvchi o'zining vasiyatnomasidagi farmoyishi bilan qonun bo'yicha merosxo'rlarning hammasini, bir nechtasini yoki bittasini merosdan mahrum qilishga haqli. Bundan tashqari, vasiyat qoldiruvchi ayrim merosxo'rlarning hissalarini ko'paytirish yoki kamaytirish haqida ayrim ashyolarni ma'lum bir voris-larga berish haqida farmoyishda ko'rsatishi mumkin. Vasiyat qol-diruvchi o'zining bunday harakatlarining sababini tushuntirib, izoh berishga majbur emas.

Bir yoki bir necha merosxo'rlar meros olish huquqidan mahrum qilingan taqdirda, vorislikni navbat bo'yicha boshqa, qonun bo'yi-cha merosxo'rlar oladilar. Agar hamma vorislar meros olish huquqi-dan mahrum qilingan bo'lsalar, meros mulk FKning 1157-moddasi tartibida sudning qarori bilan egasiz mulk deb topilib, davlat yoki fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organi egaligiga o'tadi.

Vasiyatnomada voris sifatida ko'rsatilmagan merosxo'r vasiyat qilinmasdan qolgan meros mulkka qonun bo'yicha voris bo'lish huquqini saqlab qoladi. Meros ochilmasdan vafot etgan yoki me-rosdan voz kechgan vasiyat bo'yicha merosxo'rga vasiyat qilingan mulkni olish huquqi qonun bo'yicha merosxo'rlarga o'tadi. Vasiyatnoma so'zi ikki ma'noda tadbiiq etiladi. Birinchidan, vasiyatnoma bu vasiyat qoldiruvchining erki ifodalangan huj-jatning o'zi sifatida tatbiiq qilinsa, ikkinchidan, vasiyatnoma — vasiyat qoldiruvchining erkini ifoda etuvchi akt (hujjat) hi-soblanadi. Bu ma'noda vasiyatnoma bir tomonlama bitim bo'lib, uni tuzish uchun qonun

hujjatlariga asosan bir tarafning, ya'ni vasiyat qoldiruvchining xohishi etarli.

Boshqa bir shaxsning qarshi erkini ifoda qilish talab qilinmaydi. Shuning uchun vasiyatnomaning haqiqiyliги hech vaqt vorislarning roziligiga bog'liq emas.

Vasiyatnomaning huquqiy ahamiyatini hisobga olib, qonun uning shakliga alohida e'tiborni qaratgan. FKning 1124-modda-sida vasiyatnomaning yozma shakli belgilanib, uning yozilgan joyi va vaqgi ko'rsatilishi shart qilib qo'yilgan.

Qonunda belgilangan shaklda tuzilmagan vasiyatnoma haqiqiy hisoblanmaydi (FKning 1130-moddasi). Vasiyatnoma bir tomon-lama bitim bo'lib, uni-haqiqiy emas deb topish asoslari FKning bitimlar haqidagi qoidalari tartibida amalga oshiriladi.

Notarial tasdiklangan vasiyatnomalar va notarial tasdiklangan vasiyatnomalarga tenglashtirilgan vasiyatnomalar yozma shaklda tuzilgan vasiyatnomalar hisoblanadilar.

Vasiyatnoma vasiyat qoldiruvchining shaxsan o'z qo'li bilan yozilgan va imzo qilingan bo'lishi kerak.

Vasiyat qoldiruvchining jismoniy nuqsonligi, kasalligi yoki savodsizligi oqibatida vasiyatnomani o'z qo'li bilan yozib imzolash imkoniyati bo'lmaganda, uning iltimosiga ko'ra boshqa shaxs tomonidan yozilib, imzolanishi mumkin. Bunday hollarda, albatta, vasiyatnomani guvoxlantiruvchi notarius yoki qonun bilan vasiyatnomalarni guvoxlantirish huquqi berilgan mansabdor shaxs-ning ishtirokida, vasiyatnoma vasiyat qoldiruvchining o'z qo'li bilan yozib, imzolay olmaganligining eabablari ko'rsatilishi shart.

«Notariat to'g'risida»gi qonunning 30-moddasiga asosan notarial harakatlar notariat idorasi yoki fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organi joylashgan binoda amalga oshirilishi kerak, fuqaro kasalligi, nogironligi tufayli yoki boshqa sabablarga ko'ra davlat notariat idorasiga, fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqol) yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius huzuriga bora

O'zbekiston Respublikasining Notariat to'g'risidagi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 yil, 2-son, 42-modda.

olmaydigan ayrim hollarda notarial harakatlar mazkur fuqaro turgan joyda amalga oshirilishi mumkin.

Vasiyatnomani vasiyat qiluvchining o'rniga imzolashi man qilingan shaxslarning tizimi FKning 1124-moddasida belgilab qo'yilgan.

Quyidagi shaxslar vasiyat qiluvchining o'rniga vasiyatnomani imzo qilishlari mumkin emas:

- notarius yoki vasiyatnomani tasdiqlash huquqi berilgan mansabdor shaxs;
- vasiyatnoma kimning foydasiga tuzilgan yoki kimga nisba-tan vasiyat majburiyati yuklatilgan bo'lsa, o'sha shaxs uning eri (xotini), bolalari, ota-onasi, nevaralari va chevaralari;
- vasiyat qiluvchining qonun bo'yicha merosxo'rlari;
- to'liq muomala layoqatiga ega bo'lmagan fuqarolar;
- savodsizlar va vasiyatnomani o'qiy olmaydigan boshqa shaxslar;
- yolg'on guvohlik berganlik uchun muqaddam sudlangan shaxslar. «Notariat to'g'risida»gi qonunning 37-moddasiga binoan, notariuslar o'z nomiga va o'z nomidan, xotini (eri) nomiga hamda uning nomidan, xotining (erining) va o'zining qarindosh-urug'lari (ota-onasi, bolalari, nabiralari, tug'ishgan aka-uka va opa-singillari), ular bilan vasiylik va homiylik tufayli bog'langan shaxslar nomiga hamda ularning nomidan, shuningdek, mazkur davlat notariat idorasining xodimlari yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notariusning qo'l ostida ishlovchi shaxslar nomiga va ularning nomidan notarial harakatlarni amalga oshi-rishga haqli emas.

Og'zaki shartnomalar tuzish, har xil texnik vositalar yordamida (masalan, magnitofonga, videtasmaga yozilgan) vasiyat qoldiruvchi so'zidan bo'lsa ham yozib olingan vasiyatnomalar haqiqiy hisoblanmaydi va bunday tartibda tuzilgan vasiyatnomalarning haqiqiyligini guvohlar ko'rsatmalari yoki boshqa dalillarga asosan sud yo'li bilan ham tasdiqlashga yo'l qo'yilmaydi.

Amaliyotda shunday hodisalar uchraydiki, vasiyat qoldiruvchi bir necha marotaba o'zining vasiyatnomasini tuzib qoldiradi. Uning qaysi biri haqiqiy ekanligini aniqlash

uchun vasiyatnomaning tuzilishi vaqgi asos qilib olinishi kerak. Keyingi tuzilgan vasiyatnoma avvalgi vasiyatnomaning bekor bo'lishi uchun asos bo'ladi. Vasiyatnomaning tuzilgan vaqgi uning notarial tas-diqlangan vaqti bilan hisoblanadi. Qonunda nazarda tutilgan vasiyatnoma shakliga doir asosiy talablarning vasiyatnoma notarius tomonidan tasdiqlangan bo'lishi va notarial tasdiqlangan vasiyatnomaga tenglashtirilgan bo'lishidir. Yozma shakddagi vasiyatnomalar faqat qonunda belgilangan shakdda rasmiylashtirilib, tasdiqlangandagina haqiqiy hisoblanadi.

Vasiyatnomaning sir saqlanishi. Amaliyotda mol-mulkni vasiyat qilib qoldirish qarindoshlar oldida ular bilan munosabatlarda noqulaylik tug'diradi. Shu sababdan qonun (FKning 1128-modda-si) vasiyatnomaning sir saqlanishini nazarda tutadi. Konun vasiyatnomaning sir saqlanishini ta'minlash uchun etarli choralar va tadbirlar belgilab qo'ygan.

«Notariat to'g'risida»gi qonunning 6-moddasiga asosan amalga oshirilgan notarial harakatlar to'g'risidagi ma'lumotnomalar faqat sud, prokuratura va tergov organlarining talabiga asosan ular yuritayotgan ishlar munosabati bilan beriladi. Vasiyatnoma to'g'risidagi ma'lumotlar vasiyat qiluvchining vafotidan keyingina berilishi mumkin.

«Notarius, vasiyatnomani tasdiqlovchi boshqa mansabdor shaxs, shuningdek, vasiyat qiluvchining o'rniga vasiyatnomani imzolagan fuqaro, — deyiladi FKning 1128-moddasida, — meros ochilgunga qadar vasiyatnomaning mazmuniga, uning tuzilishi, bekor qilinishi yoki o'zgartirilishiga daxddor ma'lumotlarni oshkor qilishga haqli emas».

Shuning bilan birga, hatto, vasiyatnomaning borligi haqida ham ma'lumotni oshkor qilishga hech kimning haqi yo'q.

Xizmat vazifasini bajarish munosabati bilan notarial harakatlar haqida o'ziga ma'lum bo'lgan ma'lumotlarni har qanday mansabdor shaxs ham oshkor qilishga haqli emasdir.

Bunday shaxslar qonunda belgilangan tartibda vasiyatnoma sirlarini oshkor qilganliklari uchun tegishli tartibda javobgar bo'ladilar.

Vasiyatnomani sir saqlash haqidagi qonun talablari vasiyat qoldiruvchi uchun ham

majburiydir. Vasiyat qoldiruvchining o'zi vasiyatnoma haqida oshkora aytishga va uni boshqalarga ko'rsatishga xaqli, ammo notarial idorasiga vasiyatnomani oshkor qilish uchun farmoyish berishga haqli emas.

Vasiyatnoma faqat meros ochilgan paytdan boshlab kuchga kiradi. Vasiyatnomanig tuzilishidan uning kuchga kirishiga qadar ancha vaqt o'tishi mumkin. Qonun bu muddatni chegaralab qo'ygan emas.

Agar vasiyatnoma vasiyat qoldiruvchi tomonidan o'zgartirilmagan yoki bekor qilinmagan bo'lsa, u qancha vaqt o'tishidan qat'i nazar, amal qiladi. Vasiyat qoldiruvchi o'zining vasiyatnomada iz-hor qilgan irodasini xohlagan vaqtda o'zgartirishga va bekor qilishga haqli ekan, bu haqtsa, ayniqsa, merosxo'rlar xabar topmas-ligi maqsadga muvofiq. Shuning uchun vasiyatnomaning mavjudligini xizmat vazifasini bajarish munosabati bilan bilgan shaxs-lar uning mazmuni haqida, tuzilishi, bekor qilinishi yoki o'zgar-tirilishi haqidagi ma'lumotlarni sir saklashga majburdirlar. Vasiyatnomaning tuzilganligi, o'zgartirilganligi yoki bekor qi-linganligi ma'lum bir guruh shaxslarga ma'lum bo'ladi. Notarius, qonun bilan notarial harakatlarni amalga oshirish vakolati berilgan shaxslar, vasiyat qoldiruvchi o'rniga vasiyatnomani imzo qilgan shaxslar vasiyatnoma haqida axborotga ega bo'lgan shaxslar bo'lishi mumkin.

Bu shaxslar meros ochilganga qadar vasiyatnomaning mavjudligi va uning mazmuni haqida hech kimga, shu jumladan, merosxo'rning o'ziga ham oshkor qilishga haqli emaslar.

Vasiyatnoma tuzuvchi uning mazmuni bilan tanishib chiqmasdan tasdiqlashni notariusdan talab qilish huquqiga ega. Bunday vasiyatnomalar maxfiy vasiyatnoma bo'lib hisoblanadi. Maxfiy vasiyatnoma haqiqiy sanalmasligi xavfi ostida vasiyat qoldiruvchining o'z qo'li bilan yozilishi, imzolanishi va ikki guvoh hamda notarius ishtirokida konvertga solinib elimlanishi lozim. Elimlangan konvertning ustida guvohlarning ismi, otasining ismi va familiyalari, ularniig doimiy turarjoylari to'liq yozi-lib, ular tomonidan imzolanishi kerak. Guvohlar imzolangan

O'zbekiston Respublikasining Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risidagi 2000 yil 14 dekabrda

qonuni. G'G' "Norma" Yuridik axborot tizimi. 2004 yil 1 aprelgacha bo'lgan versiyasi.

bu konvert ham ularning va notariusning ishtirokida boshqa kon-vertga solinib, notarius tomonidan elimlanib, uning ustiga tas-diqlash ust xati yozilishi kerak.

1.3. Vasiyatnomani o'zgartirish, bekor qilish va haqiqiy emas deb topish

Vasiyatnomani o'zgartirish va bekor qilish. «Vasiyat qiluvchi, — deyiladi FKning 1127-moddasida, — istalgan vaqtda o'z vasiyat-nomasini to'laligicha bekor qilishga yoxud unda mavjud bo'lgan ayrim vasiyat farmoyishlarini yangi vasiyatnoma tuzish orqali bekor qilishga, o'zgartirishga yoki to'ldirishga haqli».

Demak, vasiyatnomada, birinchidan, to'lig'icha, uning hamma bandlari bekor qilinadi. Bunday bekor bo'lish uning notariusda-gi nusxalarini yo'q qilib tashlashni so'rab bergan arizasiga aso-san amalga oshiriladi, ikkinchidan, yangi vasiyatnoma tuzilib, unda avvalgi vasiyatnomani bekor qilish haqida farmoyish beri-lishi mumkin. Vasiyatnoma qisman o'zgartirilganda, yangi tuzilgan vasiyatnomada oldingi vasiyatnomaning ayrim bandlarini bekor qilish yoki undagi ayrim bandlarga zid ravishda tuzilishi yo'li bilan amalga oshiriladi.

Keyingi tuzilgan vasiyatnoma bekor qilingan taqtsirda ham yangi vasiyatnoma tuzish yo'li bilan butunlay bekor qilingan yoki qisman, keyingi vasiyatnomaga zid bo'lgani sababli bekor qilin-gan avvalgi vasiyatnoma qaytadan tiklanmaydi.

Vasiyatnoma ikki nusxada tuzilib, uning bir nusxasi nota-riyat idorasida saqlanadi, bir nusxasi vasiyat qoldiruvchi qo'li-da bo'ladi.

Vasiyatnoma bekor qilinganda yoki u o'zgartirilganda, bu hara-kat vasiyatnomaning har ikkala nusxasida ham o'z aksini topishi kerak.

«Notariat to'g'risida»gi qonunning 46-moddasiga asosan, nota-riuslar vasiyatnomani bekor qilish to'g'risidagi arizani olgan taqdirda, shuningdek, vasiyatnomani bekor qiluvchi yoki o'zgarti-ruvchi yangi vasiyatnoma olingan taqdirda, avvalgi vasiyatnomaning notariusda saqlanayotgan nusxasiga va notarial harakatlarni ro'yxatga olish reestriga bu xususda belgi qo'yadi.

Vasiyatnomani bekor qilishni so'rab berilgan arizadagi imzo, albatta, belgilangan

tartib bo'yicha notarial guvoxlantirilgan bo'lishi kerak.

Vasiyatnomani o'zgartirish faqatgina yangi vasiyatnoma tuzish yo'li bilan amalga oshiriladi. Bu vasiyatnomada oldingi vasiyat-nomaning ayrim bandlari bekor qilinishi yoki o'zgartirilishi mumkin. Bundan tashqari, keyingi tuzilgan vasiyatnoma oldingi vasiyatnomani bekor qilmasdan yoki o'zgartirmasdan, qo'shimcha farmoyishlar bilan to'ldirilishi ham mumkin. Agar oldingi va-siyatnomada meros qoldiruvchi o'zining mol-mulkidan bir qiemi-ni vasiyat qilib qoldirgan bo'lib, keyingi vasiyatnomada mulk-ning qolgan qismiga vasiyatnoma tuzgan bo'lsa, meros ochilganda har ikkala vasiyatnoma ham haqiqiy hisoblanadi. Bunday hollarda har ikkala vasiyatnoma bo'yicha ham vorislar meros oladilar.

Vasiyatnomani bekor qilish to'g'risqdagi yozma farmoyish va-siyatnomani guvoxlantirgan notariusga yoki notarial harakatni amalga oshirish huquqi berilgan mansabdor shaxsga beriladi. Yozma farmoyish vasiyat qoldiruvchi tomonidan shaxsan berili-shi shart. Har qanday holatda: ariza' vasiyat qoldiruvchi tomoni-dan berilganda ham yoki aloqa idoralari orqali berilganda ham bu farmoyish vasiyatnomani bekor qilishni so'ragan shaxsning arizadagi imzosi, albatta, notarial guvoxlantirilgan bo'lishi kerak. Notarial tasdiqlangan vasiyatnomani bekor qilish haqi-dagi yozma farmoyish istalgan notariat idorasiga ham berili-shi mumkin. Farmoyishni olgan notarius yoki notarial hara-katni amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan mansabdor shaxs, o'z navbatida, uni vasiyatnomani guvohlantirgan notariusga yubo-rishi kerak.

Vasiyatnomani bekor qilish — vasiyat majburiyatining bir ko'rinishi hisoblanadi. Shuning uchun u vasiyat farmoyish uchun belgilangan qoidalar bilan yo'l qo'yilgan hamma shakllarda amal-ga oshirilishi kerak.

Vasiyatnoma qo'lida bo'lgan shaxs unga o'zgartishlar yoki qo'-shimchalar kiritib, tuzatishlar qilishiga yo'l qo'yilmaydi. Bun-day hollarda meros olish masalasi notariat idorasida saqshanib turgan vasiyatnomaning birinchi nusxasi asosida amalga oshiri-lishi kerak.

Notarius tomonidan guvoxlashtirilgan vasiyatnoma, notarial tasdiqlangan vasiyatnomalarga tenglashtirilgan vasiyatnomalar bilan ham bekor bo'lishi yoki

o'zgartirilishi mumkin. Bunday va-siyatnomalarning birinchi nusxalari «Notariat to'g'risida»gi qo-nun 27-moddasiga asosan vasiyat qiluvchining doimiy yashaydigan joyidagi davlat notarial idorasiga saqlash uchun kechiktirmay yuborilishi shart.

Yangi vasiyatnoma tuzilgan vaqgda vasiyat qiluvchi oldingi va-siyatnomadagi ayrim bandlarini o'zgartishni qo'rsatmasligi ham mumkin. Yangi vasiyatnomada berilgan farmoyish nafaqat eski vasiyatnomani to'ldirish, shuning bilan birga, uning mazmuniga butunlay yoki qisman zid bo'lishining o'zi kifoya qiladi.

Ayrim hollarda meros qoldiruvchi eski vasiyatnomaga zid kelmaydigan va uni bekor qilmaydigan, o'zgartirmaydigan farmoyishni o'z ichiga olgan vasiyatnoma tuzishi mumkin.

Bunday hollarda meros ochilganda ikkala vasiyatnoma ham ijro etiladi.

Masalan, fuqaro «M» 1995 yilda notarial guvohlantirilgan holda, o'ziga tegishli bo'lgan uy-joyni o'g'li «V»ga vasiyat qilib qoldirgan. 1996 yilning 21 noyabrda yangi vasiyatnoma tuzib, unda o'zining «Neksiya» avtomashinasini nevarasi «B»ga berishga farmoyish bergan. 1997 yil yanvar oyining 15 kuni «M» vafot etgandan so'ng notarius tomonidan o'g'li «V»ga uy-joyga bo'lgan huquq to'g'risida, nevarasi «B»ga esa, «Neksiya» avtomashinasiga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berilgan.

Vasiyatiomaning haqiqiy emas deb topilishi

Bitimning qonun talab qiladigan shakliga rioya etmaslik qo-nunda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan holdagina uning haqiqiy emas-ligiga sabab bo'ladi. FKning 1130-moddasida belgilab qo'yilganidek, tegishli shaklda tuzilmagan vasiyatnoma haqiqiy hisoblan-maydi. Vasiyatnomani haqiqiy emas deb topish haqidagi da'vo arizalar meros ochilgan paytdan boshlab uch yil muddatda sud to-monidan ko'rilishi mumkin. Da'vo manfaatdor shaxs — merosxo'r, uning vakili yoki prokuror tomonidan ko'zg'atilishi mumkin.

Sud amaliyotida vasiyatnomani tuzish vaqgida vasiyat qoldiruv-chi o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan ahvoda bo'lgan degan asosda uni haqiqiy emas deb topish to'g'risida da'volar ko'p uchraydi.

FKning 1124-moddasida vasiyatnomaning yozma shaklda tuzil-gan bo'lishi va u notarius tasdiqlagan yoki notarial tasdiqlangan vasiyatnomalarga tenglashtirilgan bo'lishi belgilab qo'yilgan. Bundan tashqari, amaldagi qonun hujjatlarining talablariga muvofiq kelmaydigan mazmunda tuzilgan, huquq-tartibot yoki ax-loq normalariga atayin qarshi maqsadlarda tuzilgan vasiyatnoma-lar haqiqiy hisoblanmaydi. Shuningdek, muomala layoqatiga to'la hajmda ega bo'lmagan shaxslar tomonidan, o'z harakatining ahamiya-tini tushuna olmaydigan, muomala layoqati cheklangan, o'z haraka-tini boshqara olmaydigan shaxslar tomonidan tuzilgan vasiyatno-malar haqiqiy hisoblanmaydi.

2. 1. Vorislikka chaqirilish navbatlari

Meros qoddiruvchi o'zining xususiy mulkini o'zi vafot etgandan keyingi taqdirini o'zi belgilash huquqiga ega. Ammo qonun bilan bir qator shartlar belgilanib qo'yilganki, meros qoldiruvchi ularni o'zgartirish huquqiga ega emas.

Shu bilan birga, qonun bilan maxsus belgilanib qo'yilgan merosxo'rlar borki, ularning ham merosga bo'lgan huquklarini qonun himoya qiladi va meros qoldiruvchi bunday merosxo'rlarning qonunda belgilangan

meros ulushlarini kamaytirishga yoki ularni umuman meros olishdan maxrum qila olmaydi.

Qonun bo'yicha vorislikni amalga oshirish uchun qonunda meros qoldiruvchi bilan qarindoshlik munosabatida bo'lgan va meros qoldiruvchining qaramog'ida, uning boqimida bo'lgan mehnatga qobiliyatsiz shaxslar hisobga olinadi.

Demak, qonunda belgalab qo'yilgan shart va tartibda, meros qoldiruvchi tomonidan o'zgartirilmagan vorislik qonun bo'yicha vorislik deyiladi.¹

FKning 1134-moddasiga asosan, qonun bo'yicha vorislikda farzandlikka olingan shaxs va uning avlodlari bir tarafdin, farzandlikka oluvchi shaxs va uning qarindoshlari ikkinchi tarafdin tug'ishgan qarindoshlarga tenglashtiriladilar.

Demak, voyaga etmagan bolalar — farzandlikka olinganlar ularning avlodlariga nisbatan shaxsiy va mulkiy huquq hamda majburiyatlarda teng hisoblanadilar, meros olish huquqidan ham teng foydalanadilar.

Farzandlikka olinganlar o'z ota-onalariga nisbatan va ularning qarindoshlariga

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Majlisining Axborotmasi. 2009 yil. 1-songa ilova.

nisbatan shaxsiy va mulkiy huquqlarini yo'qotadilar, shu bilan birga, majburiyatlardan ham ozod bo'ladilar.

«Farzandlikka olinganlar va ularning avlodlari, — deyiladi FK 1134-moddasining 3-qismida, — farzandlikka olingan shaxsning ota-onasi hamda buva-buvilari, aka-ukalari, opa-singillari vafot etgandan keyin qonun bo'yicha meros olmaydilar». Demak, farzandlikka olingan shaxsning ota-onasi, buva-buvilari, aka-uka va opa-singillari ham farzandlikka olingan shaxs va uning avlodlariga nisbatan shaxsiy va mulkiy huquq va majburiyatlarini yo'qotadilar. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasiga asosan xotin-qizlar va erkaklar teng huquq bilan foydalanganlik-lari tufayli meros olishda ham vafot etgan shaxsning qonun bo'yicha merosxo'rlari hisoblangan erkaklar va xotinlar, qayd qilingan nikohdan tug'ilgan bolalar va qonunda belgilangan tartibda otaligi aniklangan bolalar, qizlar va o'g'il bolalar, shuning bilan birga, farzandlikka olinganlar va qonun bo'yicha vorislik huquqiga ega bo'lgan boshqa barcha shaxslar vorislikka chaqirilganda bir navbatda va teng hissada meros olish huquqidan foydalanadilar.

Qonun bo'yicha merosxo'rlar, FKning 1135—1139-moddalarida nazarda tutilgan tartibga asosan, besh navbatda vorislikka chaqiriladilar, bundan tashqari, FKning 1140-moddasi tartibida taqdim qilish huquqi bo'yicha va FKning 1141-moddasiga asosan meros qoldiruvchining mehnatga qobiliyatsiz boqimlari sifatida vorislikka chaqirilishlari mumkin.

Qonun bo'yicha merosxo'rlarning har bir navbati avvalgi navbatdagi merosxo'rlar bo'lmagan taqdirda yoki merosxo'rlarning hammasi merosdan chetlashtirilganda, shuningdek, barcha vorislar merosni qabul qilib olmasdan, undan voz kechgan hollarda vorislik huquqini qo'lga kiritadi.

Bir navbat doirasida qonun bo'yicha vorislikka chaqirilgan merosxo'rlar o'rtasida meros mulk teng hissada taqsimlanadi.

Voyaga etmagan bolalar o'zlarining ota-onalari bilan birga yashaganda vafot etgan taqdirda, ulardan meros qolgan mol-mulk ota-onalariga o'tadi.

Qonun bo'yicha vorislikka faqat meros qoldiruvchi vafot etgan paytda hayot bo'lgan

shaxslargina chaqiriladilar.

Qonun bo'yicha merosxo'r meros ochilgandan keyin uni qabul qilib ololmasdan vafot etgan taqdirda, uning ulushi taqdim qilish huquqi bo'yicha merosxo'rlariga o'tadi.

Qonun bo'yicha merosxo'rni aniqlash, uning meros qoldiruvchiga nisbatan qarindoshlik darajasini belgilash O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga asosan amalga oshiriladi.

Qonun bo'yicha vorislikning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, meros qoldiruvchining oddiy uy jihozlari va ro'zg'or buyumlari vorislikning chaqirilish navbatiga bog'liq emas. Oddiy uy jihozlari va ro'zg'or buyumlari meros qoldiruvchi bilan uning vafotigacha uch yil birga yashab kelgan qonun bo'yicha vorislarga o'tadi. Oddiy uy jihozlari va ro'zg'or buyumlari tarkibiga kundalik uy-ro'zg'or yumushlarini bajarish va oila a'zolarining maishiy eh-tiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan ashyolar kiradi.

Fuqaro «B» vafot etganga o'zining tug'ishgan, mehnatga qobiliyatsiz opasi «V» bilan birga o'n yil davomida yashab kelgan. «B» vafot etishi munosabati bilan uning alohida yashab turgan o'g'li «L» otasidan qolgan meros mulkka bo'lgan huquq to'g'risida guvoh-noma berishni so'rab, notariusga ariza bergan.

Notarius meros tarkibiga kirgan mol-mulkni ikkiga bo'lib, «L»ning o'z ulushiga merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma bergan, uy jihozlari va ro'zg'or buyumlarini esa «V»ga qoldirgan.

Tuman sudi «L»ning shikoyatiga asosan ishni ko'rganda, FK-ning 1141- va 1153-moddalarida nazarda tutilgan qoidalarni tushuntirib, notariusning qarorida talabni rad etganlik asoslaridan to'g'ri deb topgan. Chunki «V» mehnatga qobiliyatsiz bo'lib, meros qoldiruvchi «B»ning boqimida birgalikda o'n yil yashaganligi sababli, u ham qonun bo'yicha merosxo'r hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1135-, 1141-moddalarida qonun bo'yicha vorislikka chaqirilish navbatlari belgilanib qo'yilgan.

Navbat bo'yicha meros qoldiruvchining avlodlari, farzandlikka olinganlar, ularning

O. I. Ioffe. Sovstskoe grajdanskos pravo. Izd. Leningrad. universiteta. 1965, 298-bet.

avlodlari, qon-qarindoshlik munosabatlari bilan bog'langan boshqa shaxslar qonun bo'yicha vorislik huquqiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, meros qoldiruvchining qaramog'ida bo'lgan mehnatta qobiliyatsiz boqimlari ham qonun bo'yicha merosxo'r bo'lish huquqiga egadirlar.

Birinchi navbatda meros qoldiruvchining bolalari, shu jumladan, bolalikka olinganlar ham, xotini (eri), ota-onasi, shu jumladan, farzandlikka olgan shaxslar ham qonun bo'yicha merosxo'rlar jumlasiga kiradilar. (FKning 1135-moddasi).

Shu bilan birga, meros qoldiruvchi hayotligida homiladar bo'lib, u vafot etgandan keyin tirik tug'ilgan bolalari ham birinchi navbatda qonun bo'yicha meros olish huquqiga ega bo'ladilar.

Meros qoldiruvchi bolalarining qonun bo'yicha vorislik huquqiga ega bo'lishlari uchun, avvalo, ular qonuniy nikohda bo'lgan ota-onalardan tug'ilgan bo'lishlari kerak. Bunday bolalar ham otadan, ham onadan meros olish huquqiga ega bo'ladilar. Shu bilan bir qatorda, qonuniy nikohtsa bo'lmagan ota-onadan tug'ilgan bolalar, qonunda belgilangan tartibda otaligi aniqlangan holdagi-na, birinchi navbatda qonun bo'yicha merosxo'rlar doirasiga kiradilar va ham ota, ham onadan meros olish huquqiga ega bo'ladilar. Otaligi belgilanmagan bolalar esa, faqatgina ona vafot etgan taqdirda, uning meros mulkiga birinchi navbatda qonun bo'yicha merosxo'r bo'ladilar. Ammo meros qoldiruvchining qaramog'ida, uning boqimida- bo'lgan bolalar shu asosda merosxo'r bo'lishlari mumkin.

Qonuniy nikohda turgan vaqgda tug'ilib, keyinchalik bu nikoh haqiqiy emas deb topilgan taqdirda, bu hol bolalarning merosxo'r bo'lish huquqiga ta'sir etmaydi.

Otalikni belgilash ikki yo'l bilan amalga oshirilishi mumkin.

Birinchidan, nikohda bo'lmagan shaxslardan 1968 yil 1 oktyabr-gacha tug'ilgan bolalarning otasi kimligi bolaning onasi bilan o'zini bolaning otasi ekanligini tan olgan shaxsning birgaliqda bergan arizasiga binoan fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish organlari tomonidan ota-onalardan biri yashab turgan joyda belgilanadi.

Bolaning onasi vafot etgan yoki u muomalaga layoqatsiz deb topilgan yoxud onalik huquqidan mahrum etilgan hollarda, shuningdek, onaning yashash va turish joyi

noma'lum bo'lganda — otalik bolaning otasi bergan arizasiga binoan belgilanishi mumkin.

Ikkinchidan, o'zaro nikohda bo'lmagan ota-onadan tug'ilgan bolaning otaligini belgilashda ota va onalarning birgalikdagi arizasi bo'lmasa, otalik sud tartibida belgilanishi mumkin.

Bundan tashqari, bola qaramog'ida bo'lib, o'zini bolaning otasi ekanligini tan olgan shaxs, hayotligida bolaning onasi bilan birga ariza berib, otalikni belgilamagan hollarda, u vafot etgandan keyin, bolaga nisbatan otalikni tan olgan fakti faqat sud yo'li bilan aniqlanadi.

1944 yil 8 iyulga qadar tug'ilgan bolalarning tug'ilish guvohnomasida ota sifatida yozilgan shaxs bolalarning haqiqiy otasi deb hisoblanadi va ular nikohda tug'ilgan bolalar bilan bir qatorda qonun bo'yicha birinchi navbatda vorislikka chaqiriladilar.

Meros qoldiruvchi hayotligida homiladar bo'lib, uning vafotidan keyin 300 kun mobaynida tirik tug'ilgan bolalari ham birinchi navbatda qonun bo'yicha merosxo'r bo'ladilar. O'gay bolalar o'gay otaning yoki o'gay onaning merosxo'rlari bo'la olmaydilar. Bular faqat mehnatga layoqatsiz bo'lib, meros qoldiruvchi o'gay ota yoki o'gay onaning boqimida bo'lgan taqdirda vorislikka chaqirilishlari mumkin. Xuddi, shuningdek, o'gay ota, o'gay onalar ham o'gay bolalardan meros olish huquqiga ega emaslar.

Farzandlikka olingan bolalar qonunda belgilangan tartibda rasmiylashtirilgan hollardagina qonun bo'yicha voris bo'la oladilar. 1926 yil 1 martgacha rasmiylashtirilmasdan farzandlikka olinganlar, ularning ota-onalari sifatida yozilgan yoki yozilmaganidan qati nazar, qonun bo'yicha meros olish huquqiga ega bo'ladilar. Bolalarning ota-onalaridan keyin merosxo'r bo'lishlari uchun zarur bo'lgan shartlar ota-onalarning ham bolalaridan keyin merosxo'r bo'lishlari uchun zarur shartlardan hisoblanadi. Meros qoldiruvchining tug'ilish guvohnomasida ona va ona sifatida yozilgan shaxslar qonun bo'yicha birinchi navbatda vorislikka chaqiriladilar.

Demak, nikohga kirgan er yoki xotinning har birining birinchi nikohdan tug'ilgan bolalari qoida tariqasida, faqat o'zlarining ota-onalari mol-mulkiga birinchi navbatda qonun bo'yicha voris bo'la oladilar.

Er yoki xotin vafot etganda, faqatgina qayd qilingan nikohda yoki qayd qilingan nikohga tenglashtirilgan nikoxda bo'lgan hayot qolgan er yoki xotin qonun bo'yicha birinchi navbatda merosxo'r bo'ladi. Qonun bilan yo'l qo'yilgan ayrim hollarda er-xotinlik munosabatlari sud tartibida tasdiqlanishi ham mumkin.

Milliy chegaralanish vaqtida O'zbekiston Respublikasi tarkibiga kirgan Xorazm va Buxoro Xalq Respublikalarida 1928 yil 1 oktyabrgacha, ya'ni O'zbekiston Respublikasining birinchi Nikoh va Oila kodeksi amalga kiritilgancha, boshqa hududlarda 1917 yil 20 dekabrgacha eski urf-odat va diniy marosimlar bo'yicha tuzilgan nikohlar qayd qilingan nikohga tenglashtiriladi.

Demak, bunday hollarda er va xotin biridan keyin ikkinchisi meros olish huquqiga ega bo'ladi.

Nikoh bekor qilingandan keyin vafot etgan er yoki xotinning meros mulkiga hayot qolgan er yoki xotin qonunda nazarda tutilgan, mehnatga layoqatsiz boqimda bo'lganligi uchun voris bo'lishi mumkin.

FKning 1143-moddasiga asosan, agar meros qoldiruvchi bilan tuzilgan nikoh meros ochilgunga qadar amalda bekor bo'lgan bo'lsa va meros ochilgunga qadar kamida besh yil mobaynida er-xotin alohida-alohida yashaganliklari isbotlansa, sudning qarori bilan er (xotin) qonun bo'yicha vorislikdan chetlashtirilishi mumkin.

Qonun bo'yicha ikkinchi navbat vorislar jumlasiga FKning 1136-moddasida belgilab qo'yilgan meros qoddiruvchining tug'ishgan

hamda ona biru ota boshqa yoki ota biru ona boshqa aka-ukalari va opa-singillari kiradilar.

Bundan tashqari, meros qoddiruvchining ham ota, ham ona tarafdan bobosi va buvisi qonun bo'yicha ikkinchi navbatda teng ulushlarda meros olish huquqiga ega bo'ladilar.

Meros qoldiruvchining ona tomonidan bobosi va buvisi har qanday holatda ham o'zlarining nevaralaridan meros olish huquqiga ega, ammo meros

Musulmon huquqida fuqarolik huquqi masalalari qator olimlar tomonidan o'rganib chiqilgan.

Qarang: H.R.Rahmonqulov. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining birinchi qismiga umumiy tavsif va sharhlar. -T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 1999. -20-35 b

qoldiruvchining ota tomonidan bobosi va buvisi vafot etgan nevarasi bilan uning otasi o'rtasidagi yuridik bog'lanish qonuniy bo'lgan hollardagina voris bo'lish huquqini qo'lga kiritadilar. Boshqacha qilib aytganda, meros qoldiruvchi bilan uning otasi o'rtasidagi munosabat ota-onalik munosabati qonuniy nikoh munosabatlaridan kelib chiqqan taqdirda yoki meros qoldiruvchiga nisbatan otalik qonunda belgilangan tartib-da rasmiylashtirilgan hollardagina, ota tomondan bo'lgan bobo va buvilari meros qoldiruvchi nevaralarining meros mulkiga ikkinchi navbatda qonun bo'yicha merosxo'r bo'la oladilar.

FKning 1137-moddasida qonun bo'yicha uchinchi navbat vorislikka chaqirilishi lozim bo'lgan shaxslar belgilangan.

Qonun bo'yicha uchinchi navbat vorislik huquqiga meros qoldiruvchining tug'ishgan amakisi, tog'asi, ammasi va xolasi teng ulushlarda ega bo'ladilar. Qonun bo'yicha uchinchi navbat vorislikka chaqirilishi uchun o'zidan oddingi navbatdagi vorislarning umuman bo'lmasligi yoki ular meros olishdan voz kechgan bo'lishlari yoxud qonunda belgilangan tartibda merosdan chetlashtirilgan bo'lishlari kerak.

FKning 1138-moddasiga asosan to'rtinchi navbatda vorislik huquqiga meros qoldiruvchining oltinchi darajagacha (oltinchi daraja ham kiradi) bo'lgan qarindoshlari qonun bo'yicha ega bo'ladi-lar. Bu navbat bo'yicha meros olishda meros qoldiruvchining yaqinroq qarindoshlari uzoqroq qarindoshlariga nisbatan imtiyozli huquqdan foydalanadilar.

Qarindoshlik deb, ikki yoki bir necha shaxslar o'rtasidagi tug'ishganlik, qon-qarindoshlik tizimi tufayli huquq va majbu-riyatlarining yuzaga kelishi, o'zgarishi yoki tugashi bog'liq bo'lgan qarindoshlik aloqasiga aytiladi.

Qarindoshlikning yaqin-uzoqyaigi uning chiziqiari shajarala-ri va darajalari bilan belgilanadi.

Bir shaxsning bevosita boshqa shaxsdan tarqalishi darajani belgilaydi. Har bir yangi tug'ilish bilan yangi daraja paydo bo'ladi.

Bir necha uzluksiz qarindoshlik darajalarining aloqasi qarindoshlik shajarasi deb

ataladi. Qarindoshlikning to'g'ri va yon chiziqlari bo'ladi. To'g'ri chiziqlar yuqoriga qarab tutashgan va pastga qarab tutashgan bo'ladi. To'g'ri chiziq bo'yicha qarindoshlikda bolalardan ota-onalariga yoki, aksincha, ota-onalaridan bolalari-ga qarab hisob olib borishi yuqori tomondan yoki pastki tomondan tug'ilish bo'yicha kelib chiqqan qarindoshlar kiradi. Shunga asosan yuqoriga qarab to'g'ri chiziq bo'yicha ajdodlar shajarasiga

ota-ona, bobo-buvi, katga bobo-katta buvi va hokazolar kiradi. To'g'ri chiziq bo'yicha pastga qarab avlodlar shajarasiga o'g'il-qiz-lar, nevaralar, chevaralar, evaralar va hokazolar kiradilar.

Hammalari uchun umumiy bo'lgan, uchinchi shaxsdan, ya'ni katta bobo-buvilardan kelib chiqqan shaxslar qarindoshlar hisoblanadilar. Bunga — aka-uka, opa-singil va ularning bolalari, ota-onaning aka-ukalari va opa-singillari hamda ulardan kelib chiqqan qarindoshlar, bobolar va buvilarning aka-uka va opa-singil-lari va boshqalar yon chiziq bo'yicha qarindoshlar hisoblanadilar.

To'g'ri chiziq bo'yicha tutashgan qarindoshlar hamma vaqt yon chiziq bo'yicha tutashgan qarindoshlarga nisbatan yaqinroqsirlar.

Ikki shaxs o'rtasida yon chiziq bo'yicha qarindoshlikning yaqinligini aniqlashda shu shaxsning o'zini hisobga qo'shmasdan turib, darajalarning soni va undan tug'ilishlar hisobga olinishi kerak.

Hisob to'g'ri chiziq bo'yicha yuqoriga qarab tutashgan, ular uchun umumiy bo'lgan uchinchi shaxsga, undan esa pastga — ulardan ikkinchisiga qarab olib boriladi.

Bir ota va bir onadan tug'ishgan qondosh aka-ukalar, opa-singillar qarindoshlikning ikkinchi darajasida turadilar. Amaki va tog'a jiyani bilan, amma va xola jiyani bilan uchinchi darajada, amakivachcha, tog'avachcha, xolavachcha va hokazolar qarindoshlikning to'rtinchi darajasida turadilar.

2.2. Meros qoldiruvchining mehnatga qobiliyatsiz boqimlari.

Meros qoldiruvchining boqimida bo'lgan mehnatga qobiliyatsiz shaxslar ikki guruhga bo'linadilar va ikki tartibda meros oladilar.

Birinchidan, meros qoldiruvchining boqimida bo'lgan mehnatga qobiliyatsiz shaxslar FKning 1141-moddasi asosida meros olish huquqiga ega bo'lmasalar, FKning 1139-

moddasi tartibida beshinchi navbatdagi qonun bo'yicha vorislik huquqiga ega bo'ladilar.

Ikkinchidan, meros qoldiruvchining vafotiga qadar kamida bir yil uning qaramog'ida bo'lgan va u bilan birgalikda yashagan mehnatga qobiliyatsiz shaxslar qonun bo'yicha merosxo'rlar jumlasiga kiradilar. Bunday merosxo'rlar qonun bo'yicha boshqa merosxo'rlar bo'lgan taqdirda, vorislikka chaqirilayotgan navbatning merosxo'rlari bilan birgalikda meros oladilar va ularning ham-malari birgalikda oladigan meros hissaları umumiy meros mulkning to'rtidan bir qismidan ortiq bo'lmasligi kerak.

Demak, meros qoldiruvchining boqimida bo'lgan mehnatga qobiliyatsiz merosxo'rlarning vorislikka chaqirilishi uchun, birinchidan, ular mehnatga qobiliyatsiz bo'lishlari, ikkinchidan, meros qoldiruvchining qaramog'ida kamida bir yil bo'lib va uchinchidan, u bilan birga yashagan bo'lishlari shart.

Qonun bo'yicha mehnatga qobiliyatsizlar o'n sakkiz yoshga to'lmagan, voyaga etmaganlar, birinchi, ikkinchi va uchinchi guruh nogironlar, oltmish yoshga kirgan erkaklar va ellik besh yoshga kirgan

ayollar, tibbiy xulosa bilan mehnatga layoqatsiz, nogiron deb topilgan shaxslardan iborat bo'ladi.

Ayrim qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda yoshi etmasdan imtiyozli tartibda nafaqa olayotgan shaxslar mehnatga layoqatsiz hisoblanmaydilar. Bularning mehnatga qobiliyatsizligi tibbiy mehnat komissiyalarining xulosasi bilan belgilanadi. Yoshi yoki nogironliklari ularning nafaqa daftarchalariga asosan aniqlanadi.

Meros qoldiruvchining qaramog'ida bo'lishini, birga yashashini va muddatini aniqlash tegishli fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari, mahalla va uy-joy qo'mitalari, ijtimoiy ta'minot idoralari, ijtimoiy himoya organlari va boshqa tashkilot, jamoalardan talab qilib olingan hujjatlarga asosan amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, meros qoldiruvchining qaramog'ida bo'lish fakti sudning qarori bilan ham aniqlanishi mumkin.

Meros qoldiruvchining boqimida bo'lishi uchun unga beriladigan moddiy yordam

Kurganova F. Vorislik huquqini rasmiylashtirish tartibi to'g'risida. G'Fuqarolik protsessual qonunchiligi va sud islohotlari ilmiy-amaliy anjuman materiallarida. -T.: TDYuI.-168 b.

uning hayot kechirishi uchun yagona manba bo'lishi, shuning bilan birga, bu yordam doimiy bo'lishi shart. Har qanday davriy, vaqti-vaqti bilan bir yo'la beriladigan moddiy yordam, uning miqdori qanchalik katta bo'lmasin, mehnatga qobiliyatsiz shaxsning meros qoldiruvchi boqimida bo'lganlik faktini aniq-lash uchun asos bo'lmaydi.

Meros qoldiruvchi bilan uning vafotiga qadar kamida bir yil yashaganligini tasdiqlovchi hujjatlarni ham fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organi, mahalla qo'mitalari, uy-joy bosh-qarmalari va boshqa tashkilotlardan talab qilib olish yo'li bilan aniqlash mumkin.

Agar meros qoldiruvchining boqimida bo'lgan mehnatga qobiliyatsiz shaxs FKning 1136-, 1138-moddalari tartibida qonun bo'yicha merosxo'rlar jumlasiga kirgani holda, vorislikka chaqiriladigan navbatning merosxo'rlari doirasiga kirmagan bo'lsa ham meros qoldiruvchining vafotiga qadar kamida bir yil uning qaramog'ida bo'lgan bo'lsa, meros qoldiruvchi bilan birga yashagan-yashamaganligidan qati nazar, ana shu vorislikka chaqiriladigan navbatning merosxo'rlari bilan birgalikda meros oladilar.

Fuqaro «E» 1995 yilda vafot etganidan so'ng uning o'g'li «S» va xotini «B» birinchi navbat merosxo'rlari sifatida merosni qabul qilib olganlar. Notariusga murojaat qilgan «S» otasidan qolgan hamma mol-mulkka nisbatan onasi «B» bilan ikkovlariga merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berishni so'ragan. «E»ning ota tomonidan buvasi 81 yashar «D», xotini 75 yoshar «L» bilan alohida yashab, nevarasi «E»ning doimiy bergan moddiy yordami ularning asosiy kun kechirish manbai bo'lganligini aniqlab olgan notarius, FKning 1141-moddasiga asosan, «E»ning qaramog'ida bo'lgan buvasi bilan buvisiga ham meros mulkdan to'rtidan bir qismini berish haqida qaror chiqarib, merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma bergan.

Meros ochilgunga qadar, shuningdek, meros ochilgandan keyin merosni qabul qilib ololmasdan vafot etgan, qonun bo'yicha vorislikka chaqirilgan yoki chaqirilishi lozim bo'lgan merosxo'rning vorielari o'zlarining vafot etgan ota-onalariga tegishli

bo'lgan meros mulkka vorislik qilish huquqiga ega bo'ladilar. Bunday vorislik taqdim qilish huquqi bo'yicha vorislik deyiladi.

«Taqdim qilish huquqi bo'yicha vorislik, ~- deb ko'rsatilgan FKning 1140-moddasida, — qonun bo'yicha merosxo'r meros ochilganga qadar vafot etgan taqdirda unga tegishli ulush uning avlodlariga o'tishini nazarda tutadi, bunda ulush taqsim qilinayotgan qonun bo'yicha merosxo'r bilan bir xil darajada qarindosh bo'lgan avlodlar o'rtasida teng taqsimlanadi».

Vorislikka chaqirilgan birinchi navbatdagi qonun bo'yicha merosxo'rlar vafot etishi munosabati bilan ularning bolalari, ya'ni meros qoldiruvchining nevaralari, taqdim etish huquqi bilan merosxo'r bo'lib, o'zining otasiga yoki onasiga tegishli bo'lgan meros mulk hissasiga bo'lgan huquqni qo'lga kiritadilar.

Agar taqdim qilish huquqi bo'yicha bir necha merosxo'rlar bo'lsa, vafot etgan merosxo'rning hissasini ular o'zaro teng bo'lib oladilar.

Meros qoldiruvchining nevaralari, chevaralari qonun bo'yicha birinchi navbatdagi merosxo'rlar hisoblansalar ham, boshqa birinchi navbatdagi merosxo'rlardan farqli o'laroq, ular faqat ota-onalariga tegishli bo'lgan meros ulushini teng hissada olish huquqiga egadirlar.

Bolalar, nevaralar, chevaralar va evaralarning merosxo'rliqda taqdim qilish huquqi qarindoshlik darajasi cheklanmagan hodda amal qiladi. Bunda merosxo'rdan qolgan ulush taqdim qilinayotgan qonun bo'yicha merosxo'r bilan bir xil darajada qarindosh bo'lgan avlodlar o'rtasida teng taqsimlanadi.

Yon qarindoshlik bo'yicha vorislikka chaqirilgan tug'ishgan aka-uka, opa-singillar yoki amaki-tog'a, amma-xolalar meros ochilgunga qadar yoki meros ochilgandan keyin uni qabul qilib ololmasdan vafot etgan bo'lsalar, ularga tegishli bo'lgan meros hissalarini

o'z ota-onalari nomidan, ya'ni meros qoldiruvchining tug'ishgan aka-ukalari va opa-singillari va boshqa qarindoshlari nomidan, ularning bolalari, ya'ni meros qoldiruvchining jiyanlari, meros qoldiruvchining tug'ishgan amakisi-tog'asi nomidan uning amakivachcha-tog'avachchalari, ammasi va xolasi nomidan uning

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik huquqi (II-qism). G'H.Raxmonqulov va I.Zokirovlarning umum.tahr.ostida.-T.:Adolat.1999.-326-327 b

ammavachchalari-xolavachchalari teng hissada oladilar.

Bularning hammasi merosni taqdim qilish huquqi bo'yicha vorislik asosida qo'lga kiritiladi. Ko'p hollarda taqdim qilish huquqi bo'yicha meros oluvchilarning hissasi boshqa qonun bo'yicha merosxo'rlarning hissalaridan ancha kam bo'ladi, chunki meros oli-shi lozim bo'lgan shaxsga tegishli hissa uning bolalari, nevaralari o'rtasida teng taqsimlanadi.

Meros qoldiruvchining so'nggi xohish-irodasi amalga oshirilishiga qasddan to'sqynlik qilgan va shu orqali o'zlarining yoki o'zlariga yaqin shaxslarning vorislikka chaqirilishiga yoxud merosning o'zlariga yoki o'zlariga yaqin shaxslarga tegishli ulushi ko'payishiga imkon yaratib bergan shaxslar vasiyat bo'yicha ham, qonun bo'yicha ham meros olish huquqiga ega bo'lmaydilar.

Meros qoldiruvchining so'nggi xohish-irodasi vasiyatnomada belgilab qo'yilgan bo'lishi mumkin yoki vasiyatnoma tuzish oldidan izhor qilingan bo'lishi mumkin.

Meros qoldiruvchining so'nggi xohish-irodasi amalga oshirilishiga to'sqynlik qilish harakati, birinchidan, qasddan qilingan bo'lishi, ikkinchidan, bu harakat oqibatida o'zlarining yoki o'zlariga yaqin kishilarning vorislikka chaqirilishiga sharoit tug'dirgan bo'lishi, uchinchidan, bu harakat bilan meros mulkning o'zlariga yoki o'zlariga yaqin shaxslarga tegishli ulushining ko'-payishiga imkon yaratib bergan taqtsirdagina bunday shaxslarni merosdan chetlashtirish uchun asos bo'ladi.

Meros qoldiruvchining so'nggi xohish-irodasini amalga oshirilishiga to'sqynlik qilish har xil yo'llar bilan amalga oshirilgan bo'lishi mumkin, ya'ni soxta vasiyatnoma tuzish yo'li bilan, vasiyatnomani o'z manfaatiga mos tuzishga majburlash yo'li bilan, merosxo'rlardan birortasini merosdan voz kechishga majburlash va boshqa yo'llar bilan meros qoldiruvchining so'nggi xohish-irodasi bajarilmasdan qolishiga erishish mumkin.

Bolalariga nisbatan ota-onalik huquqidan mahrum etilgan shaxslar hamda qonunda nazarda tutilgan asoslarda meros qoldiruvchiga ta'mimot berish majburiyati zimmlariga yuklatilgan shaxslar o'z majburiyatlarini bajarishdan bosh tortgan

taqtsirda qonun bo'yicha voris bo'lish huquqiga ega emaslar.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan, ammo meros ochilgan paytda ota-onalik huquqi tiklangan hollarda ular merosdan chet-lashtirilmasliklari mumkin.

Ota-onalik huquqvdan mahrum qilish (Oila kodeksining 79-moddasi) va bu huquqni tiklash (Oila kodeksining 82-moddasi) Uzbekiston Respublikasining Oila kodeksi qoidalariga asosan amalga oshirilgan bo'lishi kerak.

Har bir ota va ona o'zlarining voyaga etmagan bolalariga va voyaga etgan, mehnatga qobiliyatsiz, yordamga muhtoj bolalariga ta'minot berishga majburdirlar. Qonunda nazarda tutilgan tar-tibda va belgilangan shartlarga asosan, sudning hal qiluv qarori bilan yuklatilgan ta'minot berish madjburiyatini bajarishdan bo'yin tovlagan ota yoki onani ta'minot olishga huquqi bo'lgan shaxs vafot etgan taqtsirda undan qolgan meros mulkka voris bo'-lishdan chetlashtirish uchun asos bo'ladi.

Fuqaroning ta'minot berish haqidagi sudning hal qiluv qarorini bajarishdan bo'yin tovlagani tegishli hujjatlar bilan tasdiqlanishi kerak.

Xuddi shuningdek, qonunga asosan mehnatga qobiliyatsiz va yordamga muhtoj ota yoki onalariga sudning hal qiluv qarori bilan ta'minot berish majburiyati yuklatilgan, mehnatga qobiliyat-li, voyaga etgan bolalar ta'minot berishdan bo'yin tovlagan taqdirda, vafot etgan ota yoki onalaridan qolgan meros mulkni olishdan chetlashtirilishlari mumkin. Merosdan chetlashtirish faqatgina manfaatdor shaxslarning da'vo arizalariga asosan sud tomonvdan ko'rilib, hal qilinadi.

«B» sudga murojaat qilib, eri «S» vafot etganini, u hayotli-gida qariligi tufayli yordamga muhtoj bo'lib, o'g'li «V» tomonidan ta'minot berilmaganligini, majbur bo'lib sud qarori bilan ta'minot olib turganligini va uni ham muntazam bermay kelgan-ligini ko'rsatib, o'g'li «V»ni meros olishdan chetlashtirishni so'-ragan.

Sud tekshirishida meros qoldiruvchi «S» hayotligida bir necha marotaba militsiya organlariga yordam so'rab murojaat qilganligi, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organi guvoxligiga qaragan-da, «V» muntazam ravishda otasiga yordam berishdan bo'yin tovlaga-nini, bu haqtsa «S» bir necha marotaba murojaat qilganligi ma'lum bo'lgan. Sud FK 1119-moddasi 3-qismiga asosan «V»ni meros olishdan chetlashtirish to'g'risida qaror chiqar'ib, «B»ning da'vo arizasini qanoatlantirgan.

Noloyiq merosxo'rlar deb topish uchun va ularni merosdan chet-lashtirish uchun etarli dalillar to'plangan bo'lishi kerak. Bu dalillar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- a) jinoiy tartibda javobgarlikka tortishga asos bo'lgan harakatlarni sodir qilgan shaxslarga nisbatan sudning qonuniy kuch-ga kirgan hukmi, ajrimi yoki qarori;
- b) ota-onalik huquqidan maxrum qilinganlik haqidagi sud-ning qonuniy kuchga kirgan hal qiluv qarori, ajrimi yoki qarori;
- v) meros qoldiruvchiga ta'minot berishdan bosh tortgan yoki zimmasiga yuklatilgan ta'minot berish majburiyatini bajarish-dan bo'yin tovlagan shaxslarga nisbatan sudning hukmi, qarori yoki ajrimi, shuningdek, qidiruv e'lon qilinganligi haqidagi hujjatlar;
- g) sud ijrochisining ijro varaqa bo'yicha qilingan harakatlari va boshqa hujjatlar.

Yuqorida ko'rsatilgan asoslarda merosdan chetlashtirish vasiyat majburiyatiga nisbatan ham, majburiy hissa olish huquqiga ega bo'lgan merosxo'rlarga ham taalluqlidir.

Shunday qilib, ota-onalik huquqidan maxrum qilinganlik yoki qonunga asosan ta'minot berish majburiyati zimmasiga yuklatilgan shaxslarni o'z majburiyatlarini bajarishdan bo'yin tovlaganlik uchun meros olishdan chetlashtirish faqatgina qonun bo'yicha vorislikni amalga oshirishda tatbiq etiladi. Bu asoslar vasiyat bo'yicha vorislikni amalga oshirishga to'sqinlik qil-maydi

2.3. Merosdan majburiy hissa olish huquqi

Meros qoldiruvchi o'z xohishi bilan, qonunda belgilab qo'yilgan tartibdan boshqacha tarzda merosxo'rlarning doirasini belgilashi, ular o'rtasida meros mulkni bo'lish tartibini aniqlab qo'yishi yoki o'zi meros mulkni taqsimlab, har qaysi merosxo'ring meros hissasini belgilashi, meros mulqdan ayrim ashyo-larni ayrim merosxo'rlarga berishni vasiyat qilib qoldirishi mumkin.

Ammo meros qoldiruvchining o'z xususiy mulkini o'zi vafot etgandan keyingi taqdirini hal qilishdagi erki qisman chegaralanib qo'yilgan.

Majburiy hissa olishi lozim bo'lgan merosxo'rlarning doirasi va ulushi qonunda belgilab qo'yilgan. Ularni meros hissalaridan mahrum qilishga yo'l qo'yilmaydi. Bu

merosxo'rlar» asosan, qonun bo'yicha birinchi navbatda merosxo'rlar jumlasiga kiruvchilar hisoblanadilar.

FKning 1142-moddasiga asosan meros qoldiruvchining voyaga. etmagan yoki mehnatga qobiliyatsiz bolalari, shu jumladan, farzandlikka olgan bolalari, shuningdek, mehnatga qobiliyatsiz eri (xotini) va ota-onasi, shu jumladan, uni farzandlikka olganlar, vasiyatnomaning mazmunidan qati nazar, qonun bo'yicha voris bo'lganlarida ulardan har biriga tegishi lozim bo'lgan ulushning kamida yarmini (majburiy ulush) meros qilib oladilar.

Vasiyat qoddiruvchi o'z erki bilan majburiy ulush oluvchilarning hissalarini qonunda belgilanganidan kamaytirishga hakli emas. Majburiy ulush meros qoldirilgan hamma mulk va mulkiy huquqlarni o'z ichiga oladi. Majburiy hissani hisoblash uchun, avvalo, meros tarkibiga kirgan hamma mulkning qiymatini belgilab, bunday merosxo'r foydasiga qilingan vasiyat majburiyati bilan belgilangan mulkning qiymati va vasiyat qilingan mulk-ning qiymatini hisoblab, majburiy hissa miqdorini to'g'ri belgilash uchun meros mulkning hammasini, shu jumladan, oddiy uy jihozlari va ro'zg'or buyumlaridan iborat mol-mulkning qiymatini ham hisobga olish zarurati tug'iladi. Majburiy hissani vasiyat qilinmay qolgan meros mulk hisobidan undirish imkoniyati tekshirilib ko'riladi.

Demak, majburiy hissa olish huquqiga ega bo'lgan merosxo'rlar uy jihozlari va ro'zg'or buyumlaridan aynan o'zini, natura shaklida emas, balki ulardan o'ziga tegishli hissasining qiymatini oladi. Mulk esa meros qoldiruvchi bilan birga yashab turgan shaxs tasarrufida qoladi. Agar meros qoldiruvchi bilan birga yashab turgan voris uy jihozlari va ro'zg'or buyumlaridan majburiy hissa oluvchiga tegishli ulushining qiymatini emas, balki mulkning aynan o'zini berishni xohlasa, uning bu harakatini cheklash mumkin emas. Majburiy hissa oluvchilarni hisobga olmasdan meros mulk-ning hammasini vasiyat qilib qoldirish — vasiyatnomani qisman haqiqiy emas deb hisoblashga asos bo'ladi.

Majburiy hissa oluvchilarni qonunda belgilangan ulushni olishdan maxrum qilish mumkin emas. Bunday hollarda faqat majburiy hissa chiqarilgandan so'ng qolgan meros mulkka nisbatan vasiyat ijro etiladi.

O'zbekiston Respublikasi qonuni. O'zbekiston Respublikasining JPK, XP va FP kodekslariga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risida. «Xalq so'zi». 2001 y. 16 fevral.

Merosdan majburiy hissa olish huquqiga ega bo'lgan vorislar uchun vasiyatnomada belgilangan har qanday cheklashlar va shartlar unga tegadigan meros mulkning majburiy ulushdan ortiqcha qismiga nisbatan haqiqiy hisoblanadi.

Meros mulkning hammasi emas, balki uning bir qismi vasiyat qilinganda, majburiy hissa meros mulkning hammasi hisobidan belgilanadi. Bu majburiy hissa vasiyat bo'yicha belgilangan meros mulkdan boshqa mol-mulk hisobidan undirilishi kerak. Agar vasiyat qilinmasdan qolgan mol-mulkning summasi majburiy hissani qoplash uchun etarli bo'lmasa, u holda etishmagan qismi vasiyat qilingan mol-mulk hisobidan qoplanishi kerak. Vasiyat bo'yicha merosxo'rlardan tashqari, qonun bo'yicha merosxo'rlar ham vorislikka chaqirilgan taqdirda va uning tarkibiga merosdan majburiy hissa olish huquqiga ega bo'lgan vorislar kirganda, avvalo, ularning ulushi aniqlanib, qolgan meros mulk qonuniy merosxo'rlar o'rtasida bab-baravar taqsimlanadi. Qonun bo'yicha vorislarning hissaları vasiyat qilinmay qolgan mol-mulk hisobidan beriladi. Sog'lig'i, yoshi jihatidan alohida himoyaga muhtoj bo'lgan shaxslarni moddiy tomondan ta'minlash maqsadida merosdan majburiy hissa ajratish yo'li bilan vasiyat erkinligi birmuncha chegaralangan. Merosdan butunlay maxrum qilinishi mumkin bo'lmagan shaxslar doirasi qonun bilan belgilanib qo'yilgan. Ular vasiyatnoma mazmunidan qati nazar, meros mulkdan qonunda belgilangan ulushni oladilar. Bu — majburiy ulush hisoblanadi.

Vasiyatnomani guvoxlantirayotganda notarius bu haqtsa, albatga, vasiyat qoldiruvchini o'g'oxlantirishi shart.

Qonunda belgilangan majburiy hissani ajratib berishda boshqa vorislarning roziligi talab qilinmaydi. Majburiy ulush oluvchilarning doirasi qonun bilan qat'iy belgilanib qo'yilgan. Ular faqat birinchi navbatdagi vorislardan iborat bo'ladi. Boshqa qonuniy vorislar, garchi ular voyaga etmagan yoki mehnatga qobiliyatsiz bo'lsalar ham, majburiy hissa olish huquqiga ega emaslar. Meros qoldiruvchining nevara-chevaralari taqdim qilish huquqi bo'yicha merosxo'r hisoblanadilar. Ular garchi mehnatga layoqatsiz bo'lsalar ham majburiy hissa olish huquqiga ega emaslar. Xuddi

shuningdek, qonun bo'yicha birinchidan boshqa navbatdagi merosxo'rlar merosdan majburiy hissa olishga haqli emaslar.

Majburiy hissa faqat qonun bo'yicha vorislik asosida olinadi. Shu sababdan FKning 1119-moddasi tartibida noloyiq merosxo'rlar deb topilib, merosdan chetlashtirilganlar ham majburiy hissa olish huquqidan mahrum bo'ladilar.

Majburiy hissa olish uchun qonunda belgilangan shartlar meros ochilgan paytda mavjud bo'lishi kerak. Masalan, meros qoldiruvchining voyaga etgan bolasi meros ochilgan paytga kelib mehnatga qobiliyatsiz bo'lib qoldi. Bunday holda u majburiy hissa olish huquqini qo'lga kiritadi. Meros qoldiruvchi tomonidan ma'lum bir vorisga hissa ajratilmaganda yoki qonunda belgilangandan majburiy hissani kam ajratganda, yoxud uni merosdan mahrum qilganda majburiy hissa haqidagi qoidalar harakat qiladi. Bunday hollarda merosxo'rga, albatta, qonunda belgilangan qonun bo'yicha voris bo'lganda unga tegadigan hissaning yarmidan kam bo'lmagan ulushini ajratib berish lozim bo'ladi.

Na sud va na notarius qonunda belgilangan majburiy hissa miqdorini kamaytirishga hakli emas.

Majburiy hissaning miqdorini hisoblashda meros tarkibiga kirgan barcha mol-mulk, shu jumladan, vasiyat majburiyatini bajarish uchun ajratilgan mulk, umum foydali maqsad uchun sarf qilinishi lozim bo'lgan xarajat, oddiy uy jihozlari va ro'zg'or buyumlarining qiymati ham hisobga olinishi kerak. Majburiy hissa olish huquqiga ega bo'lgan voris meros qoldiruvchi bilan u vafot etgan paytda birga yashagan bo'lsa ham, uy jihozlari va ro'zg'or buyumlari hisobidan qonunda belgilangan miqdordan majburiy ulushni ortiq olishi mumkin emas. Uning meros qilib olgan uy jihozlari va ro'zg'or buyumlari majburiy hissa miqtsoriga qo'shiladi.

Davlat banklarida omonat saqlanayotgan mablag'larga nisbatan meros qoldiruvchining kimga berish haqida vasiyat farmoyishi bo'lgan taqdirda ham bu summalar meros tarkibiga kirishi va majburiy hissa hisoblashda ular qo'shilishi kerak.

Majburiy hissa miqdorini aniqlaganda, agar vasiyatnoma bo'lmasa, qonun bo'yicha

Karimov I. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. -T.: O'zbekiston. 1995 yil. - 217 b.

vorislikka chaqirilishi lozim bo'lgan merosxo'rlarning hammasini hisobga olish kerak.

Majburiy hissaga huquqi bo'lgan merosxo'r o'z hissasini olishdan voz kechishi mumkin. Ammo majburiy hissa olishning qonun bilan belgilanganligidan bo'lgan asosiy maqsadni va uni olishga bo'lgan huquqning alohida kategoriyadagi shaxslarga tadbiq etilishini hisobga olganda, majburiy hissa olishdan voz kechish boshqa shaxslar yoki merosxo'rlar foydasiga bo'lishi mumkin emas. Bunday hollarda meros mulk vorislikka chaqirilgan barcha merosxo'rlar o'rtasida teng taqsimlanishi kerak.

Merosxo'rning majburiy hissaga bo'lgan huquqi buzilgan taq-dirda, vasiyatnomaning majburiy hissaga doir qismi sud tomoni-dan haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Merosning taqsimlanishi

Qonun bo'yicha vorislikka chaqirilgan merosxo'rlardan istalgan biri meros mulkni taqsimlashni va undan o'z ulushini ajratib berishni talab qilish huquqiga ega.

Meros mulkni taqsimlash merosxo'rlarning o'zaro kelishuvi bilan ulardan har qaysisining o'ziga tegishli bo'lgan hissasiga yarasha taqsimlanadi. Merosni taqsimlash munosabati bilan merosxo'rlar o'rtasida chiqqan nizo merosxo'rlardan birining yoki bir nechtasining da'vo arizasiga asosan sud tartibida hal qilinadi.

Merosxo'rlar o'rtasida meros mulkni taqsimlashdan oldin er-xotinning yoki boshqa merosxo'rlarning meros qoldiruvchi bilan umumiy birgaliqsagi mulkidan hayot bo'lganida tegishli bo'lgan qismini ajratib, shuningdek, vasiyatnomada belgilab qo'yilgan mol-mulk ham vasiyat bo'yicha merosxo'rga berilib, qolgan qismi qonun bo'yicha merosxo'rlar o'rtasida taqsimlanadi.

Umumiy birgalikdagi mulyta taqsimlash FKning 226-moddasi tartibida amalga oshiriladi.

Meros qoldiruvchining homila fo'lib, hali tug'ilmagan bolalari bo'lgan taqtsirda merosni taqsimlash bunday merosxo'r tug'ilganidan keyin amalga oshirilishi kerak.

«Agar homila holida bo'l-gan, biroq hali tug'ilmagan merosxo'r tirik tug'ilsa, — deyiladi FKning 1151-moddasi 5-qismida, — qolgan merosxo'rlar unga tegishli

bo'lgan meros ulushini ajratgan holdagina merosni taq-simlashni amalga oshirishga haqlidirlar. Meros taqsimotida cha-qaloqning manfaatlarini himoya qilish uchun vasiylik va ho-miylik organining vakili taklif etilishi lozim».

Homiladagi bola o'lik tug'ilgan taqdirda, unga tegishli ulush boshqa qonuniy merosxo'rlar o'tasida teng hissalarda taqsimlana-

Barcha meros mulk yoki uning bir qismi merosxo'rlarga ulush-larda yoki muayyan mol-mulk qo'rsatilmasdan vasiyatnoma tuzilgan bo'lsa, meros vasiyatnoma bo'yicha merosxo'rlar o'rtasida teng taq-simlanadi.

Maxsus davlat ro'yxatidan o'tkazilishi majburiy bo'lgan mol-mulkning (uy-joy, avtomashina va hokazolar) merosxo'rlar o'rtasi-da taqsimlanishi alohida shartnoma bilan rasmiylashtirilishi mumkin. Bunday hollarda merosga bo'lgan huquq to'g'risidagi guvoh-noma shu shartnomaga asosan berilishi kerak.

Bunday G'shartnomalar, albatta, notarial tartibda guvohlanti-rilishi va tegishli davlat ro'yxatidan o'tkazilishi shart.

Merosxo'rlarning xohishiga ko'ra, meros mulkning boshqa qismlarini taqsimlash ham shartnoma tuzish yo'li bilan amalga oshirilishi mumkin.

Davlat jamg'arma banklarida omonat saqlanayotgan mablag'lar yuzasddan omonatchi maxsus ko'rsatma qoldirgan bo'lsa yoki vasiyat-nomada bu haqda farmoyish bergan bo'lsa, omonatdagi bu mablag'ga vasiyat bo'yicha merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berish bilan rasmiylashtiriladi. Agar bankdagi omonatni kimga berish haqida farmoyish berilmagan bo'lsa, undagi mablag' umumiy tar-tibda meros tarkibiga kiritilib, taqsimlanadi.

FKning 216-moddasiga asosan umumiy birgaliqdagi mulk o'z vazifasini o'zgartirmagan holda taqsimlanishi mumkin bo'lmagan mol-mulk bo'lgani, ya'ni bo'linmaydigan ashyolar yoki qonunga ko'ra taqsimlanishi mumkin bo'lmagan mol-mulk hisoblangan korxoia — meros huquqi bo'yicha ikki yoki undan ortiq shaxslarga, voris-larga o'tganda, ular o'rtasvda mulkning ayyan o'zi (natura shaklida) bo'linmaydi.

Birgalikdaga umumiy mulqda mulqdorlardan har birining ulushi belgilanib qo'yilgan bo'lsa, meros qoldiruvchining umumiy mulkdagi ulushi har bir

O'zbekiston Respublikasining Notariat to'g'risidagi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 yil, 2-son, 42-modda.

merosxo'ring ulushiga qo'shiladi. Bunday holda korxonada butunligicha qolib, umumiy ulushli mulk sifatida faoliyat yuritadi. Meros qoldiruvchi tomonidan qoddirilgan merosdan hissa korxonada ulushi bo'lmagan merosxo'r-ga o'tgan taqdirda, u ham umumiy mulkka ulushli mulkdor bo'ladi.

Umumiy ulushli mulkning mulkdorlari umumiy tartibda FK-ning 223-moddasida nazarda tutilgan qoidaga asosan o'z ulushlari-ni asl holicha, aynan o'zini ajratib berishni talab qilishga haklidirlar.

Agar ulushning aynan o'zini asl holicha ajratib berishga qonun yo'l qo'ymasa yoki uni umumiy mulk bo'lgan mol-mulkka nomuta-nosib zarar etkazmasdan ajratib olish mumkin bo'lmasa, ulushli mulkning boshqa ishtirokchilari tomonidan uning qiymati to'la-nishi kerak.

Qonun bilan ayrim merosxo'rlarga meros tarkibiga kirgan ay-rim mol-mulkka nisbatan imtiyozli huquq berilgan. Alohida mol-mulkka nisbatan imtiyozli huquqni amalga oshirish boshqa merosxo'rlarning, shuningdek, meros qoldiruvchining boshqa oila a'zolarining huquqiy va manfaatlarini buzmasligi kerak.

FKning 1153-moddasiga asosan meros ochilgunga qadar uch yil mobaynida meros qoldiruvchi bilan birgalikda yashagan merosxo'r-lar meros taqsimlanishida meros tarkibidan uy-joy, kvartira yoki boshqa turarjoyini, shuningdek, uy-joy ashyolari va ro'zg'or buyumlarini olishda imtiyozli huquqqa ega bo'ladilar.

Bunday imtiyozli huquqqa ega bo'lish uchun merosxo'r, albatta, meros qoldiruvchi bilan u vafot etgan paytda meros mulk bo'lgan uy-joyda, kvartirada birga yashab turgan bo'lishi kerak.

Bundan tashqari, meros mulkka nisbatan meros qoldiruvchi bilan umumiy birgalikdagi mulk huquqiga ega bo'lgan merosxo'r mulk taqsimlanganda umumiy mulkning aynan o'zini meros qilib olishni talab qilishda imtiyozli huquqqa ega.

Meros mulk tarkibiga kirgan uy-joy, kvartira, uy ashyolari va ro'zg'or buyumlari hamda birgalikdagi umumiy mulk taqsimlangan-da, imtiyozli huquqni amalga

o'shish oqibatida meros mulkni taqsimlashda ishtirok etgan boshqa merosxo'rlarning mulkiy man-faatiga putur etkazmaslipgkerak.

Imtiyozli huquqni amalga oshirish munosabati bilan meros tarkibiga kirgan barcha mol-mulk boshqa vorislarga tegishli ulushlarini berish uchun etarli bo'lmasa, imtiyozli huquq bilan meros mulkning aynan o'zini olgan voris boshqa merosxo'rlarga tegishli hissalarini pul baravarida yoki ma'lum bir boshqa mulk baravarida qoplashi kerak.

Imtiyozli huquqni amalga oshirish natijasida meros tarkibi-ga kirgan mol-mulk bir merosxo'r egaligiga o'tishi munosabati bilan boshqa voris og'ir ahvolga tushib qolish ehtimoli bo'lib qolganda, ular o'rtasida kelishuv bo'lmasa, masala sud tomonidan adolatli hal qilinishi kerak.

FKning 1154-moddasiga asosan merosxo'r merosdan voz kechgan yoki vorislar qatoridan chetlashtirilgan taqdirda merosning ularga tegadigan qismi qonun bo'yicha vorislikka chaqirilgan me-rosxo'rlarga o'tadi va ular o'rtasida hissalariga mutanosib ravish-da taqsimlanadi.

Qonun bo'yicha merosxo'r meros ochilgunga qadar vafot etsa va uning taqtsim qilish huquqi bo'yicha vorislari bo'lmasa, meros mulk qonun bo'yicha yoki vasiyat bo'yicha vorislikka chaqirilgan merosxo'rlar tomonidan qabul qilib olinmasa, meros olishdan mahrum qilingan vorisning ulushi vasiyat qilinmay qolgan bo'l-sa, FKning 1119-moddasi tartibida neloqiq merosxo'r sifatida merosdan chetlashtirilsa, merosning ularga tegadigan hissalarini qonun bo'yicha vorislarga o'tadi va ular o'rtasida merosdagi ulush-lariga mutanosib ravishda taqsimlanadi.

«Agar meros qoldiruvchi barcha mol-mulkni o'zi tayinlagan me-rosxo'rlarga vasiyat qilgan bo'lsa, — deyiladi FKning 1154-mod-dasida, — merosning merosdan voz kechgan yoki merosxo'rlar qato-ridan chiqib ketgan merosxo'rga tegishli bo'lgan qismi qolgan va-siyatnoma bo'yicha merosxo'rlarga o'tadi va agar vasiyatnomada bosh-qacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, ular o'rtasida merosdagi ulushlariga mutanosib ravishda taqsimlanadi».

Merosdan voz kechishlik boshqa qonun bo'yicha yoki vasiyat bo'yi-cha vorislar

Rahmonqulov H.R. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining birinchi qismiga umumiy tavsif va sharhlar. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi nashriyot uyi. 1997. -20-36 b.

foydasiga bo'lmagan taqtsirda ham meros mulk qonun bo'yicha vorislar ixtiyoriga o'tadi.

Vasiyatnomada ko'rsatilmagan va vasiyat qilinmasdan qolgan mulk ham qonun bo'yicha vorislarga o'tadi, ular o'rtasida teng taqsimlanadi. Merosdan voz kechgan yoki merosxo'rlar qatoridan chiqib ketgan voris o'rniga boshqa merosxo'r tayinlangan bo'lsa yoki merosxo'r merosdan muayyan shaxs foydasiga voz kechgan bo'l-sa, shuningdek, qonun bo'yicha vorisliqta merosxo'rning merosdan voz kechishi yoki merosxo'rlar qatoridan chiqib ketishi, keyingi navbatdagi merosxo'rlarning vorislikka chaqirilishiga sabab bo'lsa, ularga tegishli meros mulkdagi ulush ko'rsatilgan shaxs-larga o'tadi.

Demak, meros hissalarining ortishi meros mulkni qabul qilib olmaganlik, merosni qabul qilishdan voz kechganlik, vasiyat qoldiruvchi tomonidan merosxo'rni meros huquqidan mahrum qil-ganlik oqibatqda va vasiyat qilinmay qolgan mol-mulk hisobiga amalga oshirilishi mumkin.

Faraz qilaylik, meros qoldiruvchi «S» o'zining engil avtoma-shinasini o'g'li «M»ga, uy-joyini esa, nevarasi «K»ga, qolgan barcha mol-mulknini xotini «B»ga vasiyat qilib qoldirdi. Nevarasi «K» vasiyat bo'yicha meros olishdan voz kechib, merosni qabul qilib olmadi. Bunday holda «K»ga tegishli bo'lgan uy-joy meros qoldiruvchining qonun bo'yicha merosxo'rlari bo'lgan xotini «B» va o'g'li «M»ga teng ulushda bo'linadi.

Qonun bo'yicha vorislik vujudga kelmaydi, chunki «S» o'zining barcha mol-mulknini vasiyat qilib qoldirgan.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, vasiyat bo'yicha merosxo'r qonun yoki vasiyat bo'yicha boshqa merosxo'rlar foydasiga, shuningdek, davlat va jamoat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari foydasiga yoki merosxo'rlar qatoridan chiqib ketgan vorisdan keyingi voris tayinlab, merosdan kechsa, meros ochilgandan keyin vafot etganda vorisning vasiyat bo'yicha meros hissasiga nisbatan ham meros hissalarining ko'payishi ha-qida qoidalar tatbiq

qilinadi.

Meros mulkni qabul qilib olmagan, merosni qabul qilishdan voz kechganlik oqibatida merosxo'rlar hissalarining boshqa vo-rislarga o'tishi bilan ularning hissolari ortishi mumkin.

Bundan tashqari, qonun bo'yicha ham, vasiyat bo'yicha ham meros-xo'rlar qonunda belgilangan olti oy davomida merosni uzrsiz sabab bilan qabul qilib olmasalar, shuningdek, meros ochilgan-dan keyin voris vafot etib, uning hissasini oladigan taqsim etish huquqi bilan meros olish huquqiga ega bo'lgan shaxslar bo'l-masa, ularning meros mulkdagi hissolari qonun bo'yicha vorislik-ka chaqirilgan vorislar o'rtasida ulushlarga mutanosib taqsimlanadi. Vasiyat qiluvchi o'zining vorislaridan birini yoki bir nech-tasini meros olish huquqidan maxrum etsa, bularning hissolari boshqa merosxo'rlarning meros hissalariga qo'shiladi.

Qonun bo'yicha meros qoldiruvchining barcha mol-mulkni yoki uning vasiyat qilinmasdan qolgan qismini hamma mol-mulk va-siyat qilingan holda meros hissalarining ortishida har xil tar-tib belgilangan.

Qonun bo'yicha meros qoldiruvchining hamma mol-mulki yoki uning vasiyat qilinmay qolgan qismi, shuningdek, meros ochilgan-da qonunda nazarda tutilgan asoslarda merosdan chetlatilgan vo-risning hissasi qonun bo'yicha hamma meros mulkka va uning va-siyat qilinmay qolgan qismiga vorislik huquqi vorislikka chaqirilgan merosxo'rlarga o'tadi va ular o'rtasida teng hissada taqsimlanadi.

Meros qoldiruvchi o'zining barcha mol-mulkini vasiyat qilib qoddirganda, merosdan voz kechgan va merosxo'rlar qatoridan chet-lashtirilgan vorislarga tegishli meros mulk vasiyatnomada tayinlangan merosxo'rlarga o'tadi va ular o'rtasida ulushlariga qara-b, mutanosib tarzda taqsimlanadi.

Vorislikdan tushib qolgan merosxo'rning meros mulkdagi his-sasining boshqa merosxo'rga o'tishi meros ulushining ortishi hisoblanadi.

Meros mulk meros ochilishi bilan vorislar ixtiyoriga o'tadi va uni qabul qilib olgan bo'lishlari mumkin. Ammo meros mulkni tasarruf etish, meros mulk hisobidan qonunda nazarda tutilgan xarajatlardan boshqa talablar qondirilishi mumkin emas.

Meros mulkni tasarruf etish huquqi qonun bilan belgilangan olti oylik mudtsat

o'tgandan so'ng yoki vorislik huquqi haqida guvohnoma olingandan keyin vujudga keladi.

Xulosa

Xulosa o'rnida fikr yuritadigan bo'lsak, Fuqarolik qonunlarini tubdan qayta qurish, bozor tizimi, huquqiy demokratik davlat talablari, rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida yangilanish vazifasi ko'ndalang qo'yildi.

Ma'lumki, jamiyatimiz hayotining eng muhim tamoyillaridan biri qonun ustuvorligi hisoblanadi. Bozor munosabatlariga o'tish, iqtisodiyotda xususiy mulkning mavqeini oshirish, xususiy mulkdorlar sinfini shakllantirish, tadbirkorlarlik faoliyatiga keng yo'l ochib berish, bozor infratuzilmasi institutlarini tashkil etish, fuqarolarning mulkiy huquq manfaatlarini himoya qilish ayni kunda dolzarb masalalar hisoblanadi. Ushbu bitiruv malakaviy ishda O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1112-moddasiga asosan vorislik ikki asosda vujudga kelishi, birinchidan, qonun bo'yicha va ikkinchidan, vasiyat bo'yicha vorislik vujudga kelishi belgilab o'tilgan. Mulk egasi o'ziga tegishli bo'lgan xususiy mulkning taqdirini vasiyat bo'yicha hal qilmagan va o'zi vafot etgandan keyin uning ma'lum bir shaxs tomonidan tasarruf qilishini belgilamagan hollarda qonun bo'yicha vorislik vujudga keladi. Bundan tashqari, qonun bo'yicha vorislik: birinchidan, vasiyatnoma qisman yoki butunlay haqiqiy emas deb topilgan hollarda; ikkinchidan, meros mulkning hammasi vasiyat qilinmasdan qolgan taqdirda, vasiyat qilinmagan qismiga; uchinchidan, vasiyat bo'yicha merosxo'r meros ochilgandan keyin merosni qabul qilmasdan vafot etgan bo'lsa; to'rtinchidan, vasiyat bo'yicha merosxo'r merosni olishdan bosh tortgan yoki undan voz kechgan hollarda vujudga keladi.

Vasiyat bo'yicha meros olish huquqi esa, meros qoldiruvchi F.K.ning 1120 – moddasiga asosan fuqaro o'zining qonun bilan man etilmagan har qanday mol-mulkini va mulkka bo'lgan huquq va majburiyatlarini barchasini yoki uning muayyan bir qismini vasiyat qilib qoldirishi belgilab o'tilgan.

Vasiyat qoldiruvchi o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulkni hammasini yoki uning muayyan bir qismini xohlagan bir yoki bir necha shaxslarga vasiyat qilib qoldirishi

mumkin. Vasiyatnoma qonun bo'yicha merosxo'rlar doirasiga kiradigan, shuningdek, kirmaydigan shaxslarga, shu bilan birga, davlat, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga yoki boshqa yuridik shaxslarga ham berilishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan.

Vasiyatnomaning huquqiy ahamiyatini hisobga olib, qonun uning shakliga alohida e'tiborni qaratgan. FKning 1124-moddasida vasiyatnomaning yozma shakli belgilanib, uning yozilgan joyi va vaqti ko'rsatilishi shart qilib qo'yilgan. Qonunda belgilangan shaklda tuzilmagan vasiyatnoma haqiqiy hisoblanmasligi ko'rsatilgan (FKning 1130-moddasi). Vasiyatnoma bir tomon-lama bitim bo'lib, uni haqiqiy emas deb topish asoslari FKning bitimlar haqidagi qoidalari tartibida amalga oshirilishi belgilangan.

Notarial tasdiklangan vasiyatnomalar va notarial tasdiklangan vasiyatnomalarga tenglashtirilgan vasiyatnomalar yozma shaklda tuzilgan vasiyatnomalar hisoblanadilar. Vasiyatnoma vasiyat qoldiruvchining shaxsan o'z qo'li bilan yozilgan va imzo qilingan bo'lishi kerak.

Vasiyat qoldiruvchining jismoniy nuqsonligi, kasalligi yoki savodsizligi oqibatida vasiyatnomani o'z qo'li bilan yozib imzolash imkoniyati bo'lmaganda, uning iltimosiga ko'ra boshqa shaxs tomonidan yozilib, imzolanishi mumkin. Bunday hollarda, albatta, vasiyatnomani guvoxlantiruvchi notarius yoki qonun bilan vasiyatnomalarni guvoxlantirish huquqi berilgan mansabdor shaxsning ishtirokida, vasiyatnoma vasiyat qoldiruvchining o'z qo'li bilan yozib, imzolay olmaganligining sabablari ko'rsatilishi shart.

«Notariat to'g'risida»gi qonunning 30-moddasiga asosan notarial harakatlar notariat idorasi yoki fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organi joylashgan binoda amalga oshirilishi kerakligi ko'rsatilgan, fuqaro kasalligi, nogironligi tufayli yoki boshqa sabablarga ko'ra davlat notariat idorasiga, fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqol) yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius huzuriga bora olmaydigan ayrim hollarda notarial harakatlar mazkur fuqaro turgan joyda amalga oshirilishi mumkinligi belgilab o'tilgan. Vasiyat qiluvchi, istalgan vaqtda o'z vasiyatnomasini to'laligicha bekor qilishga yoxud unda mavjud bo'lgan ayrim vasiyat farmoyishlarini

yangi vasiyatnoma tuzish orqali bekor qilishga, o'zgartirishga yoki to'ldirishga haqli deb ko'rsatib o'tilgan.(F.K.ning 1127-moddasi)

FKning 1142-moddasiga asosan meros qoldiruvchining voyaga. etmagan yoki mehnatga qobiliyatsiz bolalari, shu jumladan, farzandlikka olgan bolalari, shuningdek, mehnatga qobiliyatsiz eri (xotini) va ota-onasi, shu jumladan, uni farzandlikka olganlar, vasiyatnomaning mazmunidan qati nazar, qonun bo'yicha voris bo'lganlarida ulardan har biriga tegishi lozim bo'lgan ulushning kamida yarmini (majburiy ulush) meros qilib olishlari ko'rsatilgan.

Vasiyat qoddiruvchi o'z erki bilan majburiy ulush oluvchilar-ning hissalarini qonunda belgilanganidan kamaytirishga hakli emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi -T.: O'zbekiston. 2012y.
- 2.Karimov I.A. O'zbekiston - bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. - T.: O'zbekiston. 1993. -70 b.
- 3.Karimov I.A.O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. -T.: O'zbekiston. 1995 yil. -217 b
- 4.Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin.T.2O'zbekiston,1996, 380 b
- 5.Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir.T.3.O'zbekiston,1996,366 b
- 6.Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlari – eng oliy qadriyat T.14-T..O'zbekiston,2006,-280 b.
- 7.KarimovI.A. Jamiyatimizni erkinlashtirish,islohatlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va haqimizning hayot darjasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. T.15.-2007,-318 b.
- 8.Karimov I.A. Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. T.O'zbekiston.2009 56 b.
- 9.Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. -T.: O'zbekiston. 1992. -48 b.
10. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. -T.: Adolat. 1998.
- 11.Rahmonqulov H. va boshqalar. Xalqaro xususiy huquq. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 2002. -13 b.
- 12.Rahmonqulov H.R. Fuqarolik huquqining predmeti, metodi va tamoyillari. -T.: TDYuI. 2003.-35 b.
- 13.Grajdanskoe pravo. T.1. G'G'Pod red. A.E.Suxanova. –M.: Bek. 1998. –12 b.
- 14.Respublikamizda ham ayrim mualliflar yuridik shaxsning ayrim turlari bilan bog'liq mustaqil huquq tarmoqlarini joriy etishni taklif etmoqdalar. Masalan, J.I.Yuldashev yagona “aksiyadorlik huquqi”ni joriy etishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Yuldashev J.I. Aksiyadorlik

- jamiyatlari fuqarolik huquqining sub'ekti sifatida. –T.: TDYuI. 2004. -15. Boboev H., Xasanov S. Avesto-ma'naviyatimiz sarchashmasi. -T.: Adolat. 2001. -52 b.
16. Musulmon huquqi manbalari haqida qarang: Burxoniddin Al-Marg'inoniy. Hidoya. 1 jild. -T.: Adolat. 2000.; Muxtasar. -T.: Cho'lpon. 1994. Hadislar. 1, 2, 3, 4 tomlar. -T.: Qomuslar nashriyoti 1991-1994.; Rahmonqulov H.R. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining birinchi qismiga umumiy tavsif va sharhlar. –T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi nashriyot uyi. 1997. -20-36 b.
17. I.B.Zakirov. Stanovlenie i razvitie sovetskogo grajdanskogo prava v BNSR i XNSR. -T.: Fan. 1988. -60-65 b. Yuldashev J.I. Aksiyadorlik jamiyatlari fuqarolik huquqining sub'ekti sifatida. –T.: TDYuI 2004. -10-15 b.
18. Raxmanqulov X.A. Vozniknovenie i razvitie grajdanskogo zakonadatelstva Uzbekskoy SSR. G'G' Pravovedenie. 1975. №6. -66-72; I.B.Zakirov. Stanovlenie i razvitie sovetskogo grajdanskogo prava v BNSR i XNSR. -T.: Fan. 1988. -60-64-b.
19. Grajdanskoye pravo. ch.1. -M.: Yur. izdat. 1998. -31 b.
20. O'zbekiston Hukumatining normativ qarorlari fuqarolik huquqi manbai sifatidagi masala bo'yicha batafsil qaralsin: U.Chariyarov. Pravotvorchestvo soyuznoy respubliki (na materialax Uzbekskoy SSR). -T.: FAN. 1991.
21. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlarining to'plami. 1991-1998 yillar. Sharq. 1999. -47-58 b.
22. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. 1993. 10-son. 367-modda.
23. O'zbekiston Respublikasining Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risidagi 2000 yil 14 dekabrda qonuni. G'G' "Norma" Yuridik axborot tizimi. 2004 yil 1 aprelgacha bo'lgan versiyasi.
24. Grajdanskoe pravo. Uchebnik. Ch.1. -M.: Prospekt. 1996. -78-79 b.
25. Xalfina R.O. Obhee uchenie o pravootnoshenii. -M.: Yuridicheskaya literatura. 1974. -134-140 b.
26. Ibratov B. Slujba bita i prava potrebitelya. -T.: O'zbekiston. 1992. -35-40 b
27. Boboev J.I. Pravo potrebiteley i ix zahita po zakonodatelstvu Respubliki Uzbekistan. G'G'O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. 2003. № 3. 20-29 b.

28. Ashurova N. Muomala layoqati. G'G' Hayot va qonun. 2003. № 2. -47 b.
29. Yuldasheva Sh. Vasiylik va homiylik institutlari. G'G' Yosh olimlar to'plami. №1. -T.: TDYuI. 2002. -54-59 b.
30. O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risida Nizom. To'plam. -T.: Adolat. 1999. -76-77 b.
31. O'zbekiston Respublikasining Notariat to'g'risidagi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 yil, 2-son, 42-modda.
32. O'zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi. -T.: Adolat. 1999.
33. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 25 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi qonuni tahririda.
34. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 12 aprel qarori bilan tasdiqlangan. To'plam. -T.: Adolat. 1999. -5-61 b.
35. O'zbekiston Respublikasining Siyosiy partiyalar to'g'risidagi qonuni. O'zbekistonning yangi qonunlari. 15-son. -T.: Adolat. 1997. -14 b.
36. O'zbekiston ovozi. 2000 yil 29 yanvar. №13-son.
37. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 15 iyuldagi 300-son qaroriga 2-ilova. O'zbekiston Respublikasining Er kodeksi va qishloq xo'jaligiga oid qonun hujjatlari. To'plam. -T.: Adolat. 1999. -205-222 b.
38. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 15 iyuldagi 299-son Qaroriga 4-ilova. Yuqoridagi to'plam. -160-175 b.
39. O'zbekiston Respublikasining Nodavlat notijorat tashkilotlar to'g'risidagi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 1999 yil. №5. 115-modda.
40. www.google.uz.
41. www.ziyonet.uz.
42. www.kitob.uz
43. www.Lex.uz.
44. www.mtrika.uz